

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН
ИРГЭДИЙН ТӨЛӨӨЛӨГЧДИЙН ХУРЛЫН
ТЭРГҮҮЛЭГЧДИЙН ТОГТООЛ

2015 оны 10 сарын 22 өдөр

Дугаар 161

Даланзадгад

Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн
хөтөлбөр батлах тухай

Монгол Улсын Их Хурлын 2003 оны 29 дүгээр тогтоолоор батлагдсан "Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого"-ыг үндэслэн аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын Тэргүүлэгчдээс ТОГТООХ нь:

1. Аймгийн "Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн хөтөлбөр"-ийг нэгдүгээр, тус хөгжлийн хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг удирдан зохион байгуулах комиссын бүрэлдэхүүнийг хоёрдугаар хавсралтаар тус тус баталсугай.
2. Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг орон нутагт үр дүнтэй зохион байгуулж ажиллахыг хэрэгжилтийг удирдан зохион байгуулах комисст даалгасугай.
3. Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөг жил бүр гарган, шаардагдах хөрөнгийг аймгийн нийгэм эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл, төсөвт тусган, хэрэгжилтийн явц үр дүнг хөтөлбөрт заасан хугацааны дагуу аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Тэргүүлэгчдэд танилцуулж ажиллахыг аймгийн Засаг дарга /Б.Бадраа/-д үүрэг болгосугай.

ХУРЛЫН ДАРГА

Л.БАТЧУЛУУН

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ХҮНС, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН САЛБАРЫН ХӨГЖЛИЙН ХӨТӨЛБӨР.

/төсөл/

/ 2016 – 2023 он /

Нэг.Түүхэн нөхцөл байдал.

Өмнөговь аймгийн эдийн засгийн хөгжилд Хөдөө аж ахуйн салбар өнөөг хүртэл тэргүүлэх байр суурийг эзэлсээр ирсэн, цаашид ч уул уурхайн үйлдвэрлэлийн зэрэгцээ уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйг эрчимжүүлэн хөгжүүлэх бодлого, чиглэлийг тодорхойлон зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээ, хэрэглээнд тохирсон иж бүрэн үйл ажиллагааг төлөвлөгөөтэйгээр хэрэгжүүлэх шаардлага тулгарч байна.

Аймгийн мал аж ахуйн салбарын түүхэн хөгжлийн явцад тэмээ 1960 онд 194,5 мянга, адуу 1941 онд 176,5 мянга, үхэр 1939 онд 43,5 мянга, хонь 1940 онд 868,2 мянга, ямаа 2014 онд 1256,2 мянга тус тус тоолуулсан нь хамгийн дээд амжилт юм. Нийт мал сүргийн тоо толгой 1940 онд хамгийн их буюу 1,9 сая мал тоолуулж байсан бол 2014 онд 1849.0 мянган толгой мал тоолуулсан нь 75 жилийн өмнөх дээд амжилтандаа хамгийн ойртож ирсэн томоохон үр дүн болно.

2000-2003 онуудын дараалсан ган, зудын улмаас 907,3 мянга болон буурч, аймгийн хэмжээнд 700,0 мянган мал хорогдон, 520 өрх малгүй болж, 2009-2010 оны байгаль цаг уурын бэрхшээлээс өвөлжилт, хаваржилтын байдал хүндэрч 2010 оны жилийн эцсийн байдлаар урьд оны нийт малын 35.2 хувь буюу 618.7 мянган толгой мал хорогдож, 461 малчин өрх малгүй болж, ажилгүйдэл ядуурал ихсэн орон нутгийн эдийн засаг болон малчдад ихээхэн хэмжээний хохирол учирсан нь нэг талаас отор нүүдэл, хадлан тэжээл, өвөлжилтийн бэлтгэлийг дутуу хангах, мал маллагааны уламжлалт арга ухааныг дутуу эзэмших, ган - зуд, байгаль цаг уурын давагдашгүй хүчин зүйлтэй холбоотой хэдий ч нөгөө талаас уул уурхайн үйлдвэрлэлд хэт анхаарсан төрийн бодлого, бэлчээрийн уламжлалт мал аж ахуйг системтэй хөгжүүлэх эрх зүйн болон эдийн засгийн орчин цогц биш байсантай холбон тайлбарлаж болох талтай юм.

Иймд аймгийн нийт мал сүргийг эрүүлжүүлэх, өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, өвөлжөө-бууц, худаг-уст цэгийг ариутган цэвэршүүлэх, малын ашиг шимийг нэмэгдүүлэх, үүлдэр угсааг сайжруулах, омог-хэвшлийг тодруулан бэхжүүлэх, бий болгох, үйлдвэрлэлийн гар ажиллагааг механикжуулах, хөнгөвчлөх, салбарыг бүхэлд нь эрчимжүүлэн хөгжүүлэх, мэргэжлийн байгууллага - мал эмнэлэг, үржлийн албаны бүтэц, тогтолцооны зохистой хэлбэрийг бүрдүүлэх, эрх зүйн орчныг сайжруулах, санхүү, материаллаг бааз, боловсон хүчний чадвар, хүрэлцээ, хангамжийг бэхжүүлэх, хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллах боломжит орчин, ажиллагсдын нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх, малчдын хамтын ажиллагаа-хүч хөдөлмөрөө хорших боломжийг бүрдүүлэх шаардлага нэн тэргүүнд тавигдаж байна.

Одоогийн нөхцөл байдал:

Нэг. Мал аж ахуй. Аймгийн хэмжээгээр сүүлийн 4 жил дарааллан мал сүргээ 5 төрөл дээр өсгөж 2014 онд тэмээ 112741, адуу 66345, үхэр 16085, хонь 397600, ямаа 1256272 нийт 1849043 толгой мал сүргийг 5216 малчин өрхийн 9449 малчид адуулан маллаж, өсгөн үржүүлж байгаагаас 50 хүртэл малтай-424, 51-100 малтай-519, 101-200 малтай-1051, 201-500 малтай-2174, 501-999 малтай-859, 1000-1499 малтай-175, 1500-2000 малтай-10, 2000-аас дээш малтай-4 өрх тус тус байна.

Аймгийн 5216 малчин өрхөд 17949, 1555 мал бүхий өрхийн 5204 иргэн, 6771 өрхийн 23153 иргэн мал аж ахуйн үйлдвэрлэлтэй хамааралтай байгаа нь аймгийн хүн амын 38,8 хувийг эзэлж байна. Гэвч малчид, малчин өрхийн тоо 1993 онд 5430, 2000 онд 7044 байсантай харицуулахад 3.95-25.95 хувиар цөөрсөн үзүүлэлт төдийгүй удам залгаж малчин болох, залуу халаа нэмэгдэх байдал жил ирэх тутам буурч байгаа нь бодит зүйл болов. Өмнөговь аймаг нь төв Азийн цөлөрхөг хээр болох "Говь"-ийн бүс нутагт оршдог, байгаль цаг уурын хувьд зөвхөн бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэх боломжтой нутаг учир малчдад байгаль, цаг уурын энэ хүндрэлийг насан туршдаа бахархалтайгаар туулахын зэрэгцээ дараах бэрхшээлүүд тохиолдож байгаа нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд ажиллах, амьдрах хүсэл, сонирхолыг бууруулж байна. Үүнд :

а/ Мал сүрэг хувьд шилжсэн үеээс амиа аргацаасан дан өрхийн зохион байгуулалтаар үйл ажиллагаагаа явуулж ирсэн нь хамтран ажиллах, хөдөлмөрөө хорших, нэгдсэн зохион байгуулалтанд орох санал, санаачлага дутагдсанаас даяаршигдаж буй нөхцлийн өмнө хүч мөхөсдөн нийгмийн хөгжлийн хурдыг гүйцэхгүйд хүрснээр мэдээллийн зуунд өсөж бойжсон залуу үе мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд ажиллах сонирхол буурсан.

б/ Уламжлалт бэлчээрийн мал маллагааны арга өөрчлөгдөж морь, тэмээгээр мал хариулахаа больсон, мотоцикль уналгын гол хэрэгсэл болсон байдал бэлчээрийг талхлах, хөрсийг сулруулахад зохих хэмжээгээр нөлөөлөн мал сүрэг тарга хүчээ бүрэн авахад бэрхшээл учруулснаас эргээд малчин хүний ажлыг хүндрүүлэх нэг нөхцлийг бүрдүүлсэн.

в/ Олон зуунуудыг дамжсан мал ноослох, услах арга ажиллагаанд өөрчлөлт ороогүй, гар хөдөлмөрөөр гүйцэтгэсэн хэвээр байгаа нь залуучуудыг бэрхшээх, малчны мэргэжлээс зайлсхийх бодолд хүргэсэн.

г/ Боловсролын системд орсон өөрчлөлтөөр суурь боловсролыг 6 настайгаас эхлэн эзэмшүүлэх болсон нь ээжүүд хүүхдээ харж суурин газар суух нэг нөхцлийг бүрдүүлж гэр бүлийн хоёр тусдаа амьдрах, үргүй зардал нэмэгдэх, хүч тарамдах, малын ашиг шим, бүтээгдэхүүнийг дутуу авах, зүй бусын хорогдол ихсэх зэрэг сөрөг нөлөөлөлөөс сум, аймгийн төв рүү шилжих хөдөлгөөн ихэссэн.

д/ Бэлчээрийг зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх, отор нүүдлийг зохион байгуулалт сайтай явуулах, худаг-уст цэгийг зөв эзэмшиж хамтран ашиглах, малын үүлдэр угсаа, ашиг шимийг төлөвлөгөөтэй сайжруулах, эрүүл мэндийг хамгаалах, бууц-өвөлжөөгөө ариутгаж халдваргүйжүүлэх ажлыг урсгалаар явуулдаг зуршлаасаа салаагүй, үйл ажиллагаанд ахиц гараагүйгээс мал аж ахуйн үйлдвэрлэл хүндэрсэн.

е/ Төсвийн хөрөнгө оруулалтаар баригдсан инженерийн хийцтэй худаг, мал угаалгын суурин ванн эзэнгүйдсэн, хариуцлагын тогтолцоо байхгүй, хамтын хяналт тавидаггүй байдал нь эвдрэх, тоногдох байдалд хүргэж бэлчээрийн усан хангамжийн хүрсэн түвшингээс бууруулж байгаа нь бэлчээр талхлагдах, хомсдолд орох, малчны хөдөлмөр хүндрэх нөхцлийг бүрдүүлсэн.

ж/ Малчдын залуу халааг бэлтгэх, малчин мэргэжлийн олон төрлийн, хүнд бөгөөд бахархалтай хөдөлмөрийн онцлогийг өсвөр наснаас нь ойлгуулж түүнд дур сонирхолтой болгох төрийн болон орон нутгийн нэгдсэн бодлого дутагдахын зэрэгцээ залуу үеийг ажил, хөдөлмөрт шамдах чадвар төлөвшүүлэх тогтолцоо, ахмад үеээс суралцах, тэднээр бахархах, хүндлэх уламжлал хангалтгүй болсон.

Монгол орны нийт бэлчээрийн 65,0 хувь нь өөрчлөгдөж доройтсон, бэлчээрийн даац сэргээх чадавхийг зохицуулан ашиглавал хамгийн наанадаж 3 жилийн хугацаанд 40,0 хувь нөхөн сэргэх боломжтой, бэлчээрийн 7,0 хувь нь байгалийн аясаар эргэн сэргэх чадвараа бүрэн алдаж цөлжсөн гэсэн судалгаа байна. Бэлчээрийн 50,0 хувь нь үндсэн төлөв байдлаа бүрэн алдаагүй, одоогийн ашиглалтын хэлбэрийг үндсээр нь өөрчилж чадвал 10-н жилийн дотор сэргэн сайжрах боломжтой.

Бэлчээрийн доройтолд уур амьсгалын өөрчлөлт, хур тундасны багасалт, малын тооны ихсэлт, уул уурхай- зам- тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөн / механик хүчин зүйлс / , мал маллагааны уламжлалт аргад гарч буй өөрчлөлт зэрэг олон хүчин зүйл сөргөөр нөлөөлж байна.

Малын бэлчээр нь манай улсын стратегийн чухал ач холбогдолтой салбар, хүн амын хүнсний аюулгүй байдал, хөдөөгийн иргэдийн ажлын байр, орлогын эх үүсвэрт шууд хамаарна.

Нутаг - бэлчээр – усаа олсон нутагшсан малтай малчин хүн жаргадаг ардын сургаал байдаг бол аймгийн газар нутгийн 16,7 хувь, бэлчээрийн 24,3 хувь талхлагдах, усгүйдэх, хөрсний эвдрэл, тээврийн хэрэгсэл, технологийн нөлөөнд автах байдлаар хэвийн ашиглах боломжгүй болсон, 7-н сумын 1038,1 мянган га бэлчээр уул уурхай, барилгын үйлдвэрлэлийн явцад доройтож чанар, төлөв байдал нь муудсан, нийт бэлчээрийн ургамлын бүрэлдэхүүн өөрчлөгдсөн, их талхлагдсан хэсэгтээ сэргэх боломжгүйд хүрсэн, хилийн боомт орчмын бэлчээр доройтолд автсан байдалтай болсны дотор Ханхонгор, Даланзадгад сумын бэлчээрийн 45,4, Цогт-Овоо сумын 41,4, Булган сумын 36,9 хувь талхлагдаад байна

Манай аймгийн бэлчээрийн жилийн дундаж нөөц 1405,8 мянган тонн, 3347,2 мянган хонин толгой мал багтаах даацтай, одоогийн байдлаар 2652,9 мянган хонин толгой мал бэлчээрлэж байгаа нь боломжийн үзүүлэлт шиг харагдаж байгаа ч нийт бэлчээрийн 42,7 хувь усжуулагдсан, ашиглалт багатай алслагдсан бэлчээр их талбайг эзэлдэг, бэлчээрийн 24,3 хувь талхлагдсан, төсвийн хөрөнгө оруулалтаар баригдсан инженерийн хийцтэй 391 худаг ашиглалтгүй байгаагаас ихээхэн бэлчээр усгүй болсон зэргийг хасаж тооцвол ямар хэмжээний тэжээлийн нөөцтэй болсон нь тодорхой байна.

Үүссэн ноцтой нөхцөл байдалд эрүүл ухаанаар бодитой дүгнэлт хийж мал сүргийг тоогоор биш “чанар”-ыг эрхэмлэн бэлчээрийн нөхцөлд дасан зохицсон түргэн өсөлттэй малыг үржүүлэх, эх бүрээс төл бойжуулж зун-намрын бэлчээрээр тарга хүч авхуулан богино хугацаанд бордож зах зээлд залуу малын мах илүүтэй борлуулах замаар өвөл-хаврын тарчиг бэлчээрт байх малын тоог эдийн засгийн хохирол багатай цөөлөх, өнөөгийн байгаль - экологийн нөхцөлд тохирсон мал маллагааны дэвшилтэд аргыг бий болгож үзэл баримтлалыг амьдралд хэрэгжүүлж мөрдүүлэх шаардлагатай боллоо.

2. Хөдөө аж ахуйн мэргэжлийн байгууллага: Аймгийн Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарын мэргэжлийн байгууллагын зохион байгуулалт нь дөрвөн хэлтэс, Мал эмнэлэг ариун цэврийн лабораторийн нэгж бүхий 23-н орон тоотой, 15 сумын ЗДТГ-ын бүтцэд байдаг 2 мэргэжилтэнтэй, мал эмнэлэг, үржлийн тасагт 12 мал зүйч, 18 малын эмч, хувийн хэвшлийн мал үржлийн үйлчилгээний 1, мал эмнэлгийн үйлчилгээний 30 нэгж мал эмнэлэг, үржлийн ажил үйлчилгээг малчдад үзүүлж, мал сүргийг халдварт, паразит өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эрүүлжүүлэх, оношлох, эмчлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэн ажиллаж байгаа ч тухайн салбарт ажиллаж байгаа боловсон хүчний дундаж нас 47 байгаа нь мэргэжлийн ажил, үйлчилгээг цаашид авч хэрэгжүүлэхэд онцгой анхаарах зүй ёсны шаардлага тулгарч байна.

Эдгээр 31 нэгжийн 17 нь үйл ажиллагаагаа явуулах, вакцин, эм бэлдмэл хадгалах өөрийн байртай, 14 түрээсийн байр болон гэрээрээ, 21 нэгж дуудлага үйлчилгээний машинтай, 4 нэгж мотоциклтой, 6 нэгж өөрсдийн унаагүй, гэрээгээр болон түрээсийн унаагаар ажил үйлчилгээ гүйцэтгэн үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Тоног төхөөрөмжийн хувьд социализмын үед хэрэглэгдэж байсан багаж тоног төхөөрөмжүүдтэй, эдгээр багажууд нь стандартын шаардлага хангахаа байсан, ашиглах хугацаа дууссан. 2012 онд “Монгол мал” хөтөлбөрийн хүрээнд хөргөгч, хөргүүр, дуудлагын иж бүрдэл, центрифуг, дээжийн хайрцаг, хөдөлмөр хамгааллын өвөл, зуны хувцас олгосон нь хамгийн сүүлд хийгдсэн хангалт байсан.

Мал хувийн өмчид шилжсэнээр урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд бүрэн хамруулахаа байсан, мал эмнэлэг, мал үржлийн ажил үйлчилгээг үнэ төлбөргүй авч ирсэн социализмын үеийн сэтгэлгээнээсээ бүрэн салж чадахгүй байгаа, эмч, мэргэжилтний зөвлөгөөгүйгээр чанартай, чанаргүй эм бэлдмэл, хээлтүүлэгч малыг хувиараа авч хяналтгүй ашигладаг зэргээсмалын өвчлөл нэмэгдэх, малын чанараас илүү тоон өсөлтөд ач холбогдол өгөх хандлагатай болсон.

Мал эмнэлэг, үржлийн ажил үйлчилгээний үнэ хөлс хямд, зах зээлийн өргөн хэрэглээний бараа, бензин шатахууны үнийн өсөлт, дээр дурдсан үндэслэлүүдээс шалтгаалан мал эмнэлэг, үржлийн үйлчилгээ үзүүлдэг анхан шатны нэгжүүдэд ажиллах боловсон хүчингүй болж, санхүүгийн чадавх суларч, шаардлагатай тоног төхөөрөмжөө авч чадахгүй болсноор дампуурлын ирмэгт ирсэн.

Иймээс анхан шатны нэгжүүдийг ажлын байр, санхүүгийн хувьд бэхжүүлэх, боловсон хүчнийг шат дараатайгаар бэлтгэх, малчдын санал, санаачлагыг дээшлүүлэх дэс дараатай стратегийн бодлого хэрэгжүүлэх зэрэгцээ зүй ёсоор тавигдаж байна.

2014 оны байдлаар 200 хүртэл толгой малтай малчин өрх 38%-ийг эзэлж байгаа ч газар зүйн байршлын хувьд тархай бутархай байрласан цөөн малтай олон малчин өрх үйлдвэрлэл талаасаа ч, зах зээл талаасаа ч

ашигтай ажиллаж чадахгүй нь тодорхой, тэднийг хоршоо нөхөрлөлийн хэлбэрт шилжүүлэн нэгтгэхэд малчдын сэтгэхүй, сэтгэл зүйн бэлтгэл дутмаг, итгэлцэл байхгүй, хамтын хөдөлмөрийн давуу тал, хувийн зардлаа хэмнэх боломжийг бүрэн ойлгоогүй зэрэг бэрхшээлүүд байгаа тул тэдэнд явуулах сургалт, сурталчилгааны ажлыг өргөн цар хүрээтэй зохион байгуулах нь зүйтэй. Хөдөө аж ахуйн салбар нь бодит хэлбэрээр өсөн дэвжиж, бэлчээрийн мал аж ахуйг чанаржуулан хөгжүүлэх, тэнд үйлдвэрлэл эрхлэгчид нь зах зээлийн эрэлт хэрэгцээндээ тулгуурлан илүү өндөр ашиг шимтэй аж ахуйг эрхлэх байдлаар дотоодын нийт бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, үндэсний эдийн засгийн өсөлтөнд доривтой хувь нэмэр оруулахад хоршоо, нөхөрлөл, хөдөө аж ахуйн биржийн үйл ажиллагааг жинхэнэ утгаар нь хөгжүүлэх асуудал чухал бөгөөд нутгийн мал сүргийг бэлчээрийн нөхцөлд зохицсон, түргэн өсөлттэй мах, сүүний чиглэлийн өндөр ашиг шимт омог, үүлдрийн малаар сайжруулан үржүүлэх, уст цэгийг түшиглэсэн эрчимжсэн жижиг аж ахуйг тэжээлийн үйлдвэрлэлтэй хослуулан эрхлэх зайлшгүй шаардлага байна.

3. Хүнсний үйлдвэрлэл, хангамж: Аймгийн хүнсний салбар хүн амын гол нэрийн хүнс мах, махан бүтээгдэхүүний 80,0, төмс, хүнсний ногооны 35,0-40,0 хувь, уламжлалт аргаар боловсруулсан сүү, цагаан идээгээр зуны улиралд 90,0 хувь хангаж байгаа ч хүйтний улиралд 4,0-5,0 хувь болж буурдаг. Аймгийн хэмжээнд талх, нарийн боовны цех 34, сүү, сүүн бүтээгдэхүүний жижиг болон өрхийн үйлдвэрлэл 13, цэвэр усны үйлдвэр 8, хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл 20, хүнсний дэлгүүр 338, барааны дэлгүүр 113, нийтийн хоол үйлдвэрлэл 110, худалдааны төв 14 үйл ажиллагаа явуулж энэ салбарт 1167 өрхийн 1739 хүн ажиллаж байна.

4. Газар тариалан: Аймгийн хэмжээнд улс, орон нутгийн төсвийн хөрөнгө оруулалтаар өнгөрсөн хугацаанд 319,0 га талбайн хүчин чадалтай 14-н услалтын систем баригдсаны 12 нь ашиглагдаж байгаа 110,0 га талбайн хүчин чадалтай 2 систем шинээр байгуулагдаад байна. Өнгөрсөн онд төмс 60,2, хүнсний ногоо 60,0, жимс, жимсгэнэ 20,45, тэжээлийн ургамал 40,0 нийт 180,7 га-д тариалан 1683.20 тн ургац хураан авсан. Хамгаалалттай хөрсний тариалан эрхлэхэд тодорхой ахиц гарч 145 хүлэмжийн 1838,0 м² талбайд 10-н төрлийн нарийн ногоо тариалж 60,4 тн ургац хураан авсан нь урьд оныхоос 37,0 хувиар нэмэгдсэн байна.

Хоёр. Үндэслэл, шаардлага:

"Монгол мал" үндэсний хөтөлбөр, "Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого", "Хүнсний аюулгүй байдал" үндэсний хөтөлбөр, "Малын удмын сан, эрүүл мэндийг хамгаалах тухай хууль", Өмнөговь аймгийн "Малчин" хөтөлбөр, "Эрчимжсэн аж ахуйн хөгжлийг дэмжих хөтөлбөр"-үүдийг хэрэгжүүлэх зорилгоор аймгийн Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарт баримтлах бодлого, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг эрх зүйн нэгдсэн баримт болгон хэрэгжүүлэх шаардлага байна.

Өмнөговь аймгийн эдийн засгийн хөгжилд Хөдөө аж ахуйн салбар өнөөг хүртэл тэргүүлэх байр суурийг эзэлсээр ирсэн, цаашид ч уул уурхайн үйлдвэрлэлийн зэрэгцээ уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн салбарыг эрчимжүүлэн хөгжүүлэх бодлого, чиглэлийг тодорхойлон зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээ, хэрэглээнд тохирсон иж бүрэн үйл ажиллагааг төлөвлөгөөтэйгээр хэрэгжүүлэх шаардлага тулгарч байна.

Иймд аймгийн нийт мал сүргийг эрүүлжүүлэх, өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, өвөлжөө-бууц, худаг-уст цэгийг ариутган цэвэршүүлэх, малын ашиг шимийг нэмэгдүүлэх, үүлдэр угсааг сайжруулах, омог-хэвшлийг тодруулан бэхжүүлэх, бий болгох, үйлдвэрлэлийн гар ажиллагааг механикжуулах, хөнгөвчлөх, ХАА-н салбарыг бүхэлд нь эрчимжүүлэн хөгжүүлэх, мэргэжлийн байгууллага - мал эмнэлэг, үржлийн албаны бүтэц, тогтолцооны зохистой хэлбэрийг бүрдүүлэх, эрх зүйн орчныг сайжруулах, санхүү, материаллаг бааз, боловсон хүчний чадвар, хүрэлцээ, хангамжийг бэхжүүлэх, хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллах боломжит орчин, ажиллагсдын нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх шаардлага нэн тэргүүнд тавигдаж байгаа болно

Өмнөговь аймаг нь төв Азийн цөлөрхөг хээр болох "Говь"-ийн бүс нутагт оршдог, байгаль цаг уурын хувьд зөвхөн бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэх боломжтой нутаг учир малчдад байгалийн шалгарал, амьдралын их бэрхшээлийг даван туулах хүнд шалгуур тулгардаг. Говийн малчин хүн байгаль, цаг уурын энэ хүндрэлийг насан туршдаа сөрж туулахын зэрэгцээ дараах бэрхшээлүүд тохиолдож байгаа нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд ажиллах, амьдрах хүсэл, сонирхолыг бууруулж байна. Үүнд :

а/ Мал сүрэг хувьд шилжсэн үеээс өнөөг хүртэл малчид амиа аргацаасан дан өрхийн зохион байгуулалтаар үйл ажиллагаагаа явуулж ирсэн нь хамтран ажиллах, хөдөлмөрөө хорших, нэгдсэн зохион байгуулалтанд орох санал, санаачлага дутагдсанаас даяаршигдаж буй нөхцлийн өмнө хүч мөхөсдөн нийгмийн хөгжлийн хурдыг гүйцэхгүйд хүрснээр мэдээллийн зуунд өсөж бойжсон залуу үе мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд ажиллах сонирхол багатай байна.

б/ Уламжлалт бэлчээрийн мал маллагааны арга өөрчлөгдөж морь, тэмээгээр мал хариулахаа больсон, мотоцикль уналгын гол хэрэгсэл болон өөрчлөгдөж байгаа байдал бэлчээрийг талхлах, хөрсийг сулруулахад нөлөөлөх, мал тарга хүчээ бүрэн авахад зохих хэмжээний бэрхшээл учруулснаас эргээд малчин хүний ажлыг хүндрүүлэх нэг нөхцлийг бүрдүүлсэн.

в/ Олон зуунуудыг дамжсан мал ноослох, услах арга ажиллагаанд өөрчлөлт ороогүй, гар хөдөлмөрөөр гүйцэтгэсэн хэвээр байгаа нь залуучуудыг бэрхшээх, малчны мэргэжлээс зайлсхийх бодолд хүргэсэн.

г/ Боловсролын системд орсон өөрчлөлт суурь боловсролыг 6 настайгаас эхлэн сургуульд суулган ээжүүд хүүхдээ харж суурин газар суух болсноор гэр бүлийн хоёр тусдаа амьдрах, үргүй зардал гарах, айл-өрхөд хүч тарамдах, малын ашиг шим, бүтээгдэхүүнийг дутуу авах, зүй бусын хорогдол ихсэх зэрэг сөрөг нөлөөлөлөөс сум, аймгийн төв рүү шилжих хөдөлгөөн нэмэгдсэн.

Үүссэн ноцтой нөхцөл байдалд бодитой дүгнэлт хийж мал сүргийг тоогоор биш "чанар"-ыг эрхэмлэн бэлчээрийн нөхцөлд дасан зохицсон түргэн өсөлттэй малыг үржүүлэх, зуны бэлчээрт байх малын тоог өсгөж

өвөл-хаврын тарчиг бэлчээрт байх малын тоог эдийн засгийн хохирол багатай цөөлөх, зах зээлд залуу малын мах илүү борлуулах боломжтой байх бодлогыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Гурав. Аймгийн Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн хөтөлбөрийн зорилго, зорилт.

Аймгийн Өөрөө удирдах ёсны болон төрийн захиргааны байгууллагын баримтлах бодлого нь бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалын хүрээнд хөдөө аж ахуйг эрчимтэй хөгжүүлж, мал сүргийн эрүүл мэндийг хамгаалах, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн өсөлтийг хангах, үр ашгийг нэмэгдүүлэх, хүнсний бүтээгдэхүүний чанар аюулгүй байдлыг дээшлүүлэх, байгалийн аливаа эрсдэлээс хамгаалах, хөрөнгө оруулалтаар бий болсон инженерийн хийцтэй худаг, усалтын системийн эзэмшилт, хамгаалалт, ашиглалтыг сайжруулан үр өгөөжтэй ашиглах, хамгаалалттай хөрсний тариаланг хөгжүүлэх, хөдөө орон нутагт ХАА-н мэргэжилтнүүд, малчид тэдний гэр бүл, иргэд тав тухтай ажиллаж, амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэн сайжруулахад төр, иргэн, хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг нэгтгэн чиглүүлэхэд оршино.

1. Энэхүү хөтөлбөрийн зорилго нь зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээг хангах, нийгмийн шаардлагыг мэдэрч хөрвөх чадвартай хөгжих боломжийг бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлсэн, бүс нутагт хөдөө аж ахуйн салбарын эдийн засаг, бизнес, эрх зүйн таатай орчинг сайжруулан бэхжүүлэх, оролцогч талуудын үйл ажиллагааны чадавх, чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, мал аж ахуй, газар тариалангийн салбарын тогтвортой хөгжлийг дэмжих, малчид иргэдийн оролцоо, санаачлага, тогтвор суурьшилтай ажиллах хандлагад ахиц гаргах, эх нутагтаа үйлдвэрлэсэн экологийн цэвэр, чанартай, аюулгүй хүнсний бүтээгдэхүүнээр хэрэглэгчдийг ханган хүн амын нийгмийн эрүүл мэндийг хамгаалахад чиглэгдэнэ.

2. Хөтөлбөрийн зорилт нь Хөдөө аж ахуйн салбарын нийт ажиллагсадын эрх зүйн орчин, санхүүгийн чадавх, материаллаг бааз, боловсон хүчний нөөцийг бүрдүүлэх удирдлага зохион байгуулалт, бүтцийн өөрчлөлт хийх, түүнийг төгөлдөржүүлэх төр, иргэн, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг нягт уялдуулан зохион байгуулахад оршино.

Аймгийн мал аж ахуй эрхэлдэг 54 багийг “Нэг баг–Нэг хоршоо–Нэг мал эмнэлэг, үржлийн үйлчилгээний нэгж” бүтэцрүү оруулан засаг захиргааны анхан шатны нэгжид харьяалагдах айл-өрх, иргэдийн оролцооны хүрээнд бүхий л асуудлаа хамтран шийддэг, тэнд шаардлагатай, цаг үеийн эрэлт, хэрэгцээнд нийцсэн дэмжлэгийг зохистой хэлбэрээр зах зээлийн зарчмын дагуу авч байх, аливаа эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэхэд туслахад чиглэгдсэн олон талт үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

Мал сүргийн өсөж үржих үндсэн суурь болох бэлчээрийг хамгаалах, зохистой ашиглах, усжуулах, отор нүүдлийг оновчтой зохион байгуулах, бий болсон инженерийн хийцтэй худгийг зөв эзэмшүүлж зохистой ашиглах, өвөл-хаврын бэлчээрийн ачаалалыг бууруулах, малчдын хүнд гар хөдөлмөрийг хөнгөвчлөх, механикжуулах, хөдөлмөрөө хорших, хамтран ажиллах, малчдын залгамж халааг бэлтгэх, тэднийг үр дүнтэй ажиллаж амьдрахад туслах, баг-нутаг усны асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэдэг, түүнийг бүрэн хэрэгжүүлдэг бүтэц бий болгож үр дүнтэй дэмжлэг үзүүлэх эрх зүйн орчинг бүрдүүлэхэд чиглэгдэнэ.

Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбар нь зах зээлийн харилцаанд бүрэн шилжих бүтэц, зохион байгуулалт, хэрэглээнд тулгуурласан эрэлт, нийлүүлэлт, чанартай түүхий эд, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, иновацийн хөгжил, мэдээлэл-үйл ажиллагааны сүлжээ бүхий оновчтой материаллаг баазын тогтолцоог бүрдүүлэхэд чиглэгдэнэ.

Дөрөв. Аймгийн Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарын хөтөлбөрийн үйл ажиллагааны чиглэл.

1. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, малын чанар, үүлдэр угсааг сайжруулах, ашиг шимийг нэмэгдүүлэх.

1.1. Мал аж ахуйн салбарын бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ нь мал сүргийг эрүүлжүүлэх, малын чанар, ашиг шим, үүлдэр угсааг сайжруулах, байгаль, эдийн засаг, санхүү, хүний нөөцөө зохистой ашиглах, үйл ажиллагааны цар хүрээг өргөтгөх, **зах зээлд** өрсөлдөх чадварыг нь дээшлүүлэн хүн амын хүнсний болон үйлдвэрийн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн **эрүүл** бүтээгдэхүүн, түүхий эд нийлүүлэх, мал аж ахуй, хүнсний салбарын тогтвортой хөгжлийг хангах.

1.2. Мал аж ахуйн салбарын ажил үйлчилгээний бүтээмж, үр ашгийг дээшлүүлэх эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, фермерийн болон эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг байгалийн гамшгаас хамгаалах, хүнс, хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрүүдийг байгуулах санаачилга, хөдөлгөөнийг дэмжих, Дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулалт, зээл тусламжийн салбарыг бэхжүүлэхэд чиглүүлэх.

1.3. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн технологийг боловсронгуй болгож гадаад, дотоодын зах зээлд өрсөлдөх чадварыг нь дээшлүүлэх, мэргэжилтэй боловсон хүчин бэлтгэх, стратегийн хүнсний бүтээгдэхүүний дотоодын үйлдвэрлэл хангамжийг тогтвортой байлгах, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд лизингийн худалдаа, төлбөрт үйлчилгээг бий болгон хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх.

1.4. МАА-н салбарын үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх төрийн бус байгууллагуудын үйл ажиллагааг дэмжиж, идэвхтэй хамтран ажиллах.

1.5. Мал аж ахуйн гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүнийг системтэй бэлтгэх, хоршоо бирж байгуулах, сүлжээ бий болгох, түүнчлэн хадгалах, тээвэрлэх, боловсруулах технологийг боловсронгуй болгох сав, баглаа боодлыг сайжруулах

2. Мал сүргийг эрүүлжүүлэх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний чанар, хүртээмжийг дээшлүүлэх.

2.1. Мал сүргийг халдварт болон гоц халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эрүүлжүүлэх арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх, мэргэжлийн бусад байгууллагатай идэвхтэй хамтран ажиллах, шаардлага гарсан тохиолдолд “Мал эмнэлгийн анги”-ийг дэлгэмэл байдлаар ажиллуулах бэлтгэл, зохион байгуулалт,

материаллаг бааз, хүн хүчний нөөцийг хангах, өвчний талаар нийт иргэдэд өргөн хүрээтэй мэдээлэл хүргэх, салбарын ажиллагсдыг тодорхой мэдлэгтэй болгох.

2.2. Мал эмнэлэг, ариун цэврийн лабораторид ажиллагсдын мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэх, лабораторийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, орчин үеийн багж тоног төхөөрөмжөөр хангах, дэвшилтэд арга зүй, стандарт нэвтрүүлэн үзлэг, оношлогоо, шинжилгээний чадавх, чанар, үр дүнг сайжруулах, мал аж ахуйн түүхий эд, бүтээгдэхүүний баталгаажуулалтыг хүртээмж, чанартай гүйцэтгэх.

2.3. Мал сүрэг, гэрийн тэжээвэр амьтныг гадны /эктопаразит/ болон дотрын /эндопаразит/ шимэгч хорхойн өвчнөөс эмчлэн сэргийлэх арга хэмжээг нийт малыг хамруулан хийх, судалгаа туршилтын төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, шинжлэх ухааны байгууллагатай хамтарч ажиллах, тэргүүний ололт, шилдэг туршлагыг нэвтрүүлэх, малчдыг мэдлэг, мэдээллээр хангаж хамтарч үр дүнтэй ажиллах.

2.4. Халдварт болон гоц халдварт өвчин, зайлшгүй шаардлагатай дуудлагад шуурхай үйлчлэх, шалтгааныг тогтоох, бодит мэдээллийн дагуу тодорхой, үр дүнтэй арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх.

2.5. Урьдчилан сэргийлэх, халдваргүйжүүлэх, угаах, туулгах, ариутгалын арга хэмжээний вакцин, эм бэлдмэл, бодисыг хугацаанд нь, шаардлагатай тоо, хэмжээгээр захиалах, авч нийлүүлэх, зарцуулалт, ашиглалтанд хяналт тавих, үр дүнг тооцох.

2.6. Уул уурхайн бүсийн малын эрүүл мэндэд нөлөөлөх тоосжилтыг багасгах, төв суурингийн ногоон байгууламжыг хамгаалахад орон нутагтай хамтарч ажиллах

3. Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг системтэй хөгжүүлэн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх.

3.1. Орон нутгийн хэмжээнд барьж байгуулсан услалтын системийн хүчин чадлыг бүрэн ашиглах, эзэмшүүлэх арга хэлбэрийг шинэчлэн сайжруулж дэвшилтэд технологи, ашиглаж нэгжийн ургацыг нэмэгдүүлэх, тогтвортой түвшинд барих

3.2. Говийн нөхцөлд төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ, тэжээлийн ургамал тарих арчилах агротехник, ногоочны хариуцах талбайн үлгэрчилсэн хэмжээ, шаардлагатай багаж, техник хэрэгсэл, материал, үр, бордооны талаарх бүрэн хэмжээний гарын авлага, ном товхимолоор хангах, сургалт, мэдээллийг тогтмолжуулах.

3.3. Говийн үржил шим багатай, сул шороон хөрсийг хамгаалах, шар шуурганы хэмжээг бууруулах чиглэлээр “Хамгаалалттай хөрсний тариалан”-г хөгжүүлэх, жимс, жимсгэний тариалалтыг нэмэгдүүлэх, амин дэмээр баялаг, олон төрлийн ногоогоор хүн амын хүнсний хэрэгцээг хангах, хангамжийг нэмэгдүүлэх

3.4. Нутагшсан болон шилмэл сортын үр, суулгац үржүүлэх, туршиж тариалах, гадаад дотоодын мэргэжлийн байгууллага, судлаачидтай хамтарч ажиллах, төрөл бүрийн ногоо, жимс, жимсгэнэ тарих туршилтын талбайтай болох замаар “Газар тариалангийн технологийн төв” байгуулах, сонирхогчид, ногоочдод сургалт явуулах, дадлага хийлгэх, нутагшсан үр, суулгацаар хангах, газар тариалангийн бүх төрлийн техникийн үйлчилгээ үзүүлэх.

3.5. Зоорийн аж ахуйг хөгжүүлэх, шинээр механикжуулсан болон энгийн зоорь барих, ашиглах санаачлагыг дэмжих, хадгалалтын дэвшилтэд технологи нэвтрүүлэх, жишиг үнэ төлбөрийн хэмжээг тогтоож мөрдүүлэх байдлаар нутгийн хөрсөнд тарьсан ногоог хүн амд нийлүүлэх хугацааг уртасгах, ногоочдын орлогыг нэмэгдүүлэх.

4. Бэлчээр, усыг хамгаалах, зохистой ашиглах.

4.1. Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний сум, баг, хэсэг бүр бэлчээрийн байдалдаа сумын ЗДТГ-ын мэргэжилтний оролцоотой үнэлэлт өгөх, өвөл-хаварын бэлчээрийг хамгаалах, талхлагдсан бэлчээрийг нөхөн сэргээх, өнжөөх, сэлгэж ашиглах, бууц өвөлжөө, булаг-шандны эх болон орчмын бут, сөөг, голын /нутгийн хэллэгээр/ бэлчээрийг хашиж нөөцлөн шаардлагатай үед ашиглах, сум бүр бэлчээр ашиглалтын төлөвлөгөө батлан хэрэгжүүлж ажиллах.

4.2. Ургамалын гарц, өнтэй жилийн бэлчээрийн ургацыг ашиглан хадлан тэжээлийг санаачлагатай бэлтгэх, ядарч доройтоход амархан өсвөр болон эх мал, шинэ төлийг нэмэгдлээр тэжээх нутгийн чанартай өвс, хадлан, хужир, долооцыг нөөцлөх, аймаг, сум бүр аюулгүйн нөөцтэй байх ажлыг үр дүнтэй зохион байгуулах, зохистой хадгалж хамгаалах, хорогдолгүй борлуулах арга хэмжээ авах.

4.3. Улс, орон нутгийн төсөв, төсөл-хөтөлбөрийн хөрөнгө оруулалтаар баригдсан инженерийн хийцтэй худгийг зохистой эзэмшүүлэх, усалгааны хөлсийг тогтоон мөрдөх, хамгаалалт, ашиглалтыг сайжруулах, эвдрэлтэй 400 шахам худгийн шалтгааныг тогтоож засварлах, хохирол давтан гаргуулахгүй байх.

4.4. Нийт бэлчээрийн 42,7 хувь усжуулагдсан 80,0 хувьд хүргэхэд 3315,7 мянган га бэлчээр усжуулах шаардлагатай бөгөөд үүнд 664 худаг шинээр гаргах тооцоог үндэслэн усжуулалтын ажлыг зохион байгуулах, усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн гүний усны нөхцлийг үнэлэхэд 50,0 хувь ус агуулах хурдацтай учир хайгуулийг өргөн хүрээнд хийх.

4.5. Талхлагдсан, их хэмжээний доройтолд орсоноос ургамалын бүрэлдэхүүн өөрчлөгдөж шим тэжээлтэй ургамлын зүйл, төрөл хомсдсон зарим газрын бэлчээрт бороо угтуулан олон настын үр цацаж турших, хашсан бэлчээрийг сайжруулах, булаг-шандын усыг халиаж чийгний хангамжийг нэмэгдүүлэх.

4.6. Сум бүр отрын нөөц бэлчээртэй болох,

5. Хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, хэрэгцээнд үндэслэсэн хэрэглээ, хангамжийг сайжруулах.

- 5.1. Мал аж ахуйн гаралтай малын мах, сүү, экологийн цэвэр орчинд ургуулсан төмс, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнийг тээвэрлэх, хадгалах, дэвшилтэд технологиор боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжих, технологийн тогтвортой байдлыг хангах, лабораторийн шинжилгээнд хамруулан баталгаажуулах.
- 5.2. Өмнөговь брендийг бий болгох, үйлдвэрлэх, нэр - төрөл, чанар, тоо – хэмжээ, үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, сурталчилах, зах зээлийг өргөтгөхөд дэмжлэг үзүүлэх.
- 5.3. Сум бүр бренд бүтээгдэхүүнээ тодорхойлох, үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, хэрэглэгчдэд хүргэн зах зээлтэй болох.
- 5.4. Экологийн цэвэр /органик/ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үйлдвэр, цех байгуулах боломжтой гадаад, дотоодын аж ахуйн нэгжүүд мэдээлэл хүргүүлэх, хамтрах санал гаргах, үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн үүсэл, санаачлагыг дэмжих, төсөл хөтөлбөрт хамруулах чиглэлээр мэргэжлийн байгууллагатай хамтарч ажиллах.
- 5.5. Бог малыг нядлах механикжсан үйлдвэрийн шугам шинээр ашиглалтанд оруулах, сум, суурин газрыг түшиглэсэн хээрийн мал нядалгааны цэг, газрууд байгуулан бэлчээрийн малын махыг экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн хэвээр ашиглах боломжийг бүрдүүлэх, орон нутгийн хэрэгцээг хангах, махан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, экспортлох нөхцлийг хангах, бий болсон үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг бүрэн ашиглах,
- 5.6. Нийтийн хоол, сургууль, сургуулийн өмнөх насны хүүхдийн цай-хоол, ундны усны чанарыг стандартын шаардлагад нийцүүлэх, технологи, эрүүл ахуйн тогтвортой байдал, хүнсний салбарт ажиллагсад соёлтой, баталгаатай, чанартай үйлчилгээний дадал эзэмшүүлэх.
- 5.7. Мах, төмс, хүнсний ногооны нөөц бүрдүүлэх санхүүгийн дэмжлэгийг шалгуур давсан аж ахуйн нэгжид олгох, хавар, зуны улиралын хүн амын хэрэгцээг тогтвортой үнэд хязгаарлагдсан бүтээгдэхүүнээр хангах, интервенц зохион байгуулах.
- 5.8. Орон нутгийн махны үйлдвэрийг бүрэн хүчин чадлаар нь ажиллуулан малчдын малын махыг боловсруулах, экспортлох бодлого боловсруулах, зохицуулалт бий болгох, хилийн боомтоор мах экспортлох зөвшөөрөлтэй болгох

6. Хүний нөөцийн тогтвортой байдлыг хангах.

- 6.1. Малчдын хөдөлмөр зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, хоршоо, эрчимжсэн мал аж ахуйг дэмжин хөгжүүлэх, хамтын хөдөлмөрийн давуу тал, үр нөлөө, цар хүрээг нэмэгдүүлэх, өрхийн орлогыг тогтвортой, бодит түвшинд байлган амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, эрүүл мэндийг хамгаалах, эмчилгээ, сувилалд хамруулах.
- 6.2. Үйлдвэрлэлдээ шилдэг үүлдэр, омгоор мал сүргээ сайжруулсан, ашиг шимийг нэмэгдүүлж бүрэн ашигласан, малыг эрүүлжүүлэх, халдваргүйжүүлэх, угаалга, туулгалт, хот бууц, худгийн ариутгалыг хугацаанд нь бүрэн, чанартай хэрэгжүүлдэг, үр бүтээл, тогтвор суурьшилтай ажилладаг, нутаг орондоо нэр хүндтэй малчдыг алдаршуулах, төрийн гавьяа, шагналд хамруулах, арга туршлагыг нийтэд түгээх
- 6.3. Малчдын залуу халаа–залуу малчид, зорилтод бүлгийн айл өрх /200 хүртэл малтай/-ийг малжуулах, ахуйн нөхцөл, ажиллах баталгааг бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, мал маллагааны арга, туршлага, шинжлэх ухааны ололт, дэвшилтэд технологи, тэргүүний техник, тоног төхөөрөмжийн талаар мэдээлэл, мэдлэг олгох.
- 6.4. Малд нүдтэй, дур сонирхолтой, эцэг-эх нь дэмжсэн хүүхдийг мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, малын дэргэд байлгаж насан туршийн боловсролд хамруулах.
- 6.5. Мал аж ахуйн хүнд, гар хөдөлмөрийг хөнгөвчлөх, механикжуулах, малчдад техник хэрэгсэл ашиглах дадлага эзэмшүүлэх, мал маллагааны уламжлалт арга, уналга, эдэлгээ, саалинд сургах, сүү, цагаан идээ бэлтгэх, мал ахуйн тоног хэрэгслийг гэрийн нөхцөлд үйлдвэрлэх хичээл, мэдээллийг хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр малчидад хүргэх, сургалтанд хамруулах, гэрчилгээ олгох.
- 6.6. Ногоо, жимс жимсгэнэ тарих сонирхолтой иргэд, ногоочдод “Газар тариалангийн технологийн төв”-өөр бүрэн сургалт өгөх, дадлагажуулах, талбайд нь арга зүйн туслалцаа үзүүлэх, гадаад дотоодын туршлага судлуулах, төсөлд хамруулах байдлаар мэдлэг, чадварыг сайжруулж орлогыг нэмэгдүүлэх, тэргүүний арга туршлагыг сурталчлах, алдаршуулах.
- 6.7. Мал аж ахуйн мэргэжилтнийг төлөвлөгөөтэй бэлтгэх, гэрээгээр суралцуулах, тэтгэлэгт хамруулах, ажлын гарааны нөхцлийн дэмжлэг үзүүлэх, дадлага эзэмшүүлэх, давтан сургах, мэргэшүүлэх, үйл ажиллагааны нэгдсэн тогтолцоо /систем/ бий болгох.
- 6.8. Мэргэжлийн ажил, үйлчилгээ явуулахад шаардлагатай тоног төхөөрөмж, техник хэрэгсэл, бусад материалыг стандартын дагуу хангах, ажиллах нөхцлийг бүрдүүлэх, нийгмийн баталгааг хангах, анхан шатны нэгжид олон жил үр бүтээлтэй ажиллаж байгаа мэргэжилтэнд урамшил олгох боломжийг судлах.
- 6.9. Мал аж ахуйн багт “Мал эмнэлэг, үржлийн ажлын үйлчилгээний нэгж”-ийг шинээр байгуулсан, мэргэжил эзэмшин хувийн нэгж ажиллуулах малын их эмч, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн технологич нарыг Монгол улсын стандартын шаардлагад нийцсэн иж бүрдлээр хангаж ажиллах нөхцлийг бүрдүүлэх.

7. Материаллаг баазыг бэхжүүлэх, техник тоног төхөөрөмжийн хангалтыг сайжруулах.

- 7.1. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хөдөлмөрийг хөнгөвчлөх. Тэмээ, хонины ноосыг цахилгаан агергатаар хяргах хайч, дагалдах хэрэгслийг МЭҮТасаг цаашдаа Малчдын хоршоо, МЭҮНэгжийг түшиглэн олгох, инженерийн хийцтэй худгийн ус өргөх төхөөрөмжөөр хангах, зохистой эзэмшүүлэх,
- 7.2. Малчдын өдөр тутмын болон ахуйн хэрэглээнд зайлшгүй шаардлагатай нар, салхины цахилгаан эрчим хүчний эх үүсвэртэй гэрэлтүүлэг, гар чийдэн, хотны гэрэлтүүлэг, телевизор, хөргөгч, радио, тээврийн хэрэгслийг нийлүүлэгч хуулийн этгээдтэй хамтран ажиллах, үнэ, чанар, үйлчилгээгээр өрсөлдөх боломж бүрдүүлэх

7.3. Мал сүргийг паразит өвчнөөс хамгаалах, халдваргүйжүүлэхэд шаардлагатай тоног төхөөрөмж, угаалгын суурин ванн, зохиомол хээлтүүлэгийн пунктээр хангах, засварлах, усжуулагдаагүй бэлчээрт усны хайгуул хийх, инженерийн хийцтэй болон энгийн уурхайн худгийг төлөвлөгөөтэйгээр гаргах.

7.4. Ноос, ноолуур угаах, самнах, ялгах, бөмбөлгөн ноос, утас ээрэх, арьс ширэнд анхан шатны боловсруулалт хийх үйлдвэр, цех шинээр байгуулах, бий болсон хүчин чадлыг ашиглах санал, санаачлагыг дэмжих, төсөл, зээлд хамруулах, гадаад, дотоодын хуулийн этгээдэд зуучлах.

7.5. Мах үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, өвөл, хаврын бэлчээрийн дарамт, талхагдлыг бууруулах, өсвөр малыг нядлах зорилтын хүрээнд “Бог мал нядлах” механикжсан шугамыг барилга, байгууламжийн хамт барьж ашиглалтанд оруулах, сумдын бүсчлэл, малын тоо, нутагшлалаар “Мал бордох” талбай, хээрийн мал нядалгааны газар байгуулах.

7.6. Мал аж ахуйтай багийг “Нэг баг–нэг малчны хоршоо–нэг МЭҮАҮНэгж” гэсэн системд шилжсэн хамт олонд Монгол улсын стандарт MNS-1-2011. MNS-2-2011. MNS-3-2011-д заагдсан хөрөнгийн дэмжлэг үзүүлэх, автомашиныг хөнгөлөлттэй болон эргэн төлөгдөх нөхцлөөр олгох, ноос хяргах хэсэг байгуулж цахилгаан аяагатаар хангах, бэлчээр усжуулах, ус өргөх төхөөрөмжийг эхний ээлжинд нийлүүлэх.

7.7. Сумдын МЭҮТасаг, аймгийн ХХААГазрын материаллаг бааз, тоног төхөөрөмж, тээврийн хэрэгслийг эдэлгээний норм, хэрэглээний шаардлага, ашиглалтын хугацаа, хөгжлийн хандлагыг харгалзан хангалт хийх, шинэчлэх замаар бэхжүүлэх.

7.8. Аймгийн “Мал эмнэлэг, ариун цэврийн лаборатор”-ийг хүн амыг эрүүл, аюулгүй хүнсээр хангах, нийлүүлэлтийн чанарт хүртээмжтэй хяналт тавих, шаардлагатай шинжилгээ судалгааг орчин үеийн түвшинд дэвшилтэд арга зүй, стандартаар явуулах, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг экспортод гаргах боломжыг бүрдүүлсэн хянан баталгаа хийдэг болоход шаардлагатай тоног төхөөрөмж, багж хэрэгсэл, эм урвалж, стандартаар хангах, ашиглалтын хугацаа дууссан лабораторийн барилгыг шинээр барих, хүчин чадлыг өргөтгөх.

7.9. Малын халдварт болон олон толгойгоор өвчилсөн, яаралтай тусламжын үйлчилгээ үзүүлэх дуудлагын автомашин, угаалга-ариутгал-туулгалт, мал эмнэлгийн шуурхай үйлчилгээ үзүүлэх тусгай зориулалтын орчин үеийн тээврийн хэрэгсэл нийлүүлэх, “Гоц халдварт өвчин” гарахад мал эмнэлгийн ангийг дэлгэмэл байдлаар ажиллахад шаардлагатай хэрэгсэл, материал, тоног төхөөрөмжөөр хангах.

7.10 Газар тариалан эрхлэгчдийг 25-35 морины хүчтэй трактор /дагалдах хэрэгслийн хамт/, чанар сайтай хүлэмжийн материал бүхий үнэ өртөг багатай хүлэмж, үр, бордоо, бусад шинэ техник, тоног төхөөрөмжөөр тариаланчдыг хангах.

Тав. Хөгжлийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх хугацаа, үе шат:

Аймгийн “Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжил”-ийн хөтөлбөрийг 2016-2019 он, 2020-2023 он гэсэн хоёр үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх ба аймгийн “Малчдын зөвлөгөөнийг хоёр жил дутамд хийж байх цаг хугацаатай явцын үр дүнг тодорхой гаргаж зөвлөгөөний төлөөлөгчдөд тайлагнах, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр нийтэд хүргэх, оролцогчдын санал, дүгнэлт, ажлын явц, үр дүн, хүрсэн түвшин, хөрөнгө санхүүгийн боломж, нөхцөл, гадаад дотоодын төслийн хамралт, улс хоорондын шууд харилцаа, түншлэлийн бололцоонд тулгуурлан тодотгох, шинэчлэн сайжруулна.

Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх стратегийн дагуу Улс, аймаг, сумдын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл, төсөв болон энэ салбарт явуулах төсөл, арга хэмжээнд тодорхой тусгаж гүйцэтгэлийг зохион байгуулна.

Хөгжлийн хөтөлбөрийг хариуцан зохицуулах Ажлын хэсгийг аймгийн ЗДТГазрын санал болгосноор аймгийн ИТХ-ын Тэргүүлэгчдийн баталсан бүрэлдэхүүн, ХХААГазар, сумдын ЗДТГазартай хамтран бусад мэргэжлийн байгууллага /агентлаг/-ын орлооойгоор хэрэгжүүлнэ.

Үйл ажиллагааны жилийн төлөвлөгөө, гүйцэтгэл, хоёр жилийн явцын үр дүнг ХХААГазар хариуцан гаргаж холбогдох газруудад хүргүүлэх, 2017, 2019, 2021, 2023 оны “Малчдын зөвлөгөөн”-д танилцуулах, дөрвөн жилийн нэгдсэн тайланг 2019, 2023 онуудад гаргаж аймгийн Засаг даргын зөвлөл, ИТХ-ын Тэргүүлэгчдэд тайлагнана.

Ажлын явц, гарч байгаа үр дүн, хүрсэн түвшинг нийтэд мэдээлэх, ололтыг бататгах, дутагдлыг арилгах, бэрхшээлийг даван туулах арга замыг жилийн ажлын гүйцэтгэлд хяналт шинжилгээ хийж тодорхойлон Ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнээр дүгнэлт, санал гаргаж аймгийн Засаг даргын зөвлөлийн хуралд асуудал оруулан шийдвэрлүүлнэ.

Зургаа. Хөтөлбөрийн санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэр.

Аймгийн Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн хөтөлбөрийг дараах эх үүсвэрээр санхүүжүүлнэ. Үүнд :

1. Улс / аймаг /-ын төсвийн хөрөнгө.
2. “Оюу толгой” төслийн хамтын ажиллагааны төслийн санхүүжилт
3. Аймгийн “Хөгжлийн сан”-гийн хөрөнгө.
4. Аймаг, сум хөгжүүлэх сангийн хөрөнгө.
5. Улсын төсвөөс бүрддэг сангийн хөрөнгө оруулалт.
6. Хандивлагч иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хөрөнгө, хөнгөлөлттэй зээл, тусламж.
7. Гадаад, дотоодын төсөл, хөтөлбөрийн санхүүжилт.
8. Салбарт оруулсан санхүүжилтээс эргэн төлөгдсөн хөрөнгийн эх үүсвэр.

Хөгжлийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх нэг жилийн санхүүжилтын эх үүсвэр нь Аймгийн тухайн жилийн орлогын 1,0 хувиас дээш хэсэг оролцсон бусад дээрх санхүүжилтээс бүрдэх хэмжээ буюу 3,8-4,2 тэрбум төгрөгөөс доошгүй байна.

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ХҮНС, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗАР.

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН САЛБАРЫН ХӨГЖЛИЙН СТРАТЕГИ 2016 – 2023 он /төсөл/

№	Стратегийн тэргүүлэх зорилтууд	Дэд зорилтууд	Хэрэгжүүлэх арга зам
1	Тэргүүлэх зорилт 1: Малын чанар, үүлдэр сайжруулах, ашиг шимийг нэмэгдүүлэх	1.1 Мал үржлийн ажил үйлчилгээг зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлэн боловсронгуй болгож, ашиг шимийн гарц чанарыг сайжруулж, зах зээлд өрсөлдөх чадварын дээшлүүлэх	<p>1.1.1. Мал үржлийн ажил үйлчилгээний төрлийг нэмэгдүүлэх, хамрах хүрээг өргөжүүлж анхан шатны нэгжийг бэхжүүлэх</p> <p>1.1.2. Баталгаажсан үүлдэр омгийн малын цөм сүргийг бүрдүүлэх, баталгаажсан малыг сайжруулагчаар ашиглах, өсвөр хээлтүүлэгч бэлтгэх</p> <p>1.1.3. Бог малын хээлтүүлэгчийг мэргэжлийн ангид ялган суурилж, ашиг шим, үржлийн бүртгэл хөтлөх, шилмэл хээлтүүлэгчдийг шалгаруулах суртачлах</p> <p>1.1.4. Зах зээлийн эрэлт хэрэгцээ, цаг уурын өөрчлөлтөд тулгуурлан төрөл хоорондын болон сүргийн оновчтой бүтцийг бий болгох</p>
1.2 Шинжлэх ухааны ололтыг мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх		<p>1.2.1. Өндөр ашиг шимт малын гүн хөлдөөсөн үрээр зохиомол хээлтүүлэг хийх, явуулын үйлчилгээг хөгжүүлэх, аймгийн төвд үр хадгалах, зохиомол хээлтүүлгийн лабораторитой болох</p> <p>1.2.2. Малчин өрхийн эдийн засгийн сонирхол дээр тулгуурлан түргэн өсөлттэй малын аж ахуйг хөгжүүлэх</p> <p>1.2.3. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцэх дэвшилтэт технологийг өргөнөөр нэвтрүүлэх /нар салхины эрчим хүчээр ажилладаг тоног төхөөрөмжүүд, цахилгаан хайч, автомат саалтуур г.м/</p>	
1.3 Цаг уурын өөрчлөлтөд дасан зохицсон эрсдэл даах чадвартай мал аж ахуйг хөгжүүлэх замаар мал аж ахуйн эрсдэлийг бууруулах		<p>1.3.1. Газар тариаланд түшиглэсэн малын тэжээл хийх цех байгуулах</p> <p>1.3.2. Бүс нутгийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон өндөр ашиг шимт нэг төрлийн мал дагнан үржүүлэх, хагас суурин аж ахуй, мал бордох аж ахуйг хөгжүүлнэ.</p> <p>1.3.3. Малын бүртгэлийн системийг сайжруулах замаар нийт цөм сүрэг, хээлтүүлэгч малыг нэгдсэн бүртгэлд оруулна.</p>	
1.4 Мал, малын гаралтай түүхий эдийн бэлтгэл,		1.4.1 Мал аж ахуйг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах	

		<p>борлуулалтын оновчтой тогтолцоог хөгжүүлэх түүхий эдийн чанарыг сайжруулах</p>	<p>1.4.2. Малын гаралтай түүхий эдэд анхан шатны тордолт, ангилалт хийдэг болох 1.4.3. Түүхий эд борлуулах тогтолцоог сайжруулах, хоршоо нөхөрлөлийг хөгжүүлэх замаар эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчтэй холбох, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжийг судлан хэрэгжүүлэх. 1.4.4. Хөдөө аж ахуйн газрын дэргэд ноосны чанарын лабораторитой болох</p>
		<p>1.5 Малчин өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх, нийгмийн хамгааллыг сайжруулах, мэдээллээр хангах, сургах</p>	<p>1.5.1. Малчин өрх малчдын бүлэг нь орлогоо нэмэгдүүлэх туслах аж ахуй хөгжүүлэх, аялал жуулчлал, газар тариалан эрхлэх боломжийг нэмэгдүүлэх 1.5.2. Мал аж ахуй эрхлэгчдэд төрөл бүрийн сургалтыг үе шаттай зохион байгуулах /мал маллагаа, малын чанар үүлдэр угсаа сайжруулах, бэлчээр ашиглалт, тэжээлийн ургамал, туслах аж ахуй г.м/ 1.5.3. Малчдын нийгмийн хамгааллын асуудлыг сайжруулах 1.5.4. Мал аж ахуйгаа хамгийн сайн эрчимжүүлсэн иргэн, аж ахуй нэгжийг урамшуулах системтэй болох 1.5.5. Гэрийн тэжээвэр амьтан гахай, тахиа, галуу, цацагт хяруул зэрэг амьтадыг үржүүлэх сонирхолтой иргэд, жижиг аж ахуй эрхлэгчдийг дэмжих, мэргэжлийн байгууллага, том аж ахуйн нэгжтэй холбож зуучлах</p>
<p>2</p>	<p>Тэргүүлэх зорилт 2: Мал сүргийг эрүүлжүүлэх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний чанар, хүртээмжийг дээшлүүлэх</p>	<p>2.1 Мал сүргийг халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эрүүлжүүлэх арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх</p>	<p>2.1.1 Орон нутагт голомтлон гардаг халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний оновчтой төлөвлөлт, онилсон бодлогоор хэрэгжүүлэх 2.1.2 Халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зардлыг орон нутгийн төсөвт бүрэн тусган шийдвэрлүүлэх 2.1.3 Мал эмнэлгийн үйлчилгээний нэгжийн материаллаг бааз, санхүүгийн чадавхийг бэхжүүлэх 2.1.4 Халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд бүх шатны Засаг дарга, мал эмнэлгийн мэргэжлийн байгууллага, үйлчилгээний нэгж, малчид, мал бүхий иргэдийн оролцоо, хяналт, хамтын ажиллагааг сайжруулах 2.1.5 Мал сүргийг эрүүлжүүлэх мастер төлөвлөгөө гарган ажиллах</p>
		<p>2.2 Лабораторийн үзлэг, оношлогоо, шинжилгээний чадавхи, чанар үр дүнг сайжруулах</p>	<p>2.2.1 Малын архаг халдварт бруцеллөз, ям, сүрьеэ өвчнөөс эрүүлжүүлэх төлөвлөгөөт шинжилгээний хамрах хүрээ, үр дүнг сайжруулах 2.2.2 Оношлогоо шинжилгээний шинэ арга зүй, багаж, тоног төхөөрөмж, эм урвалжаар хангах 2.2.3 Боловсон хүчний мэдлэг чадвар, лабораторийн дадал эзэмшүүлэх, давтан сургалт, мэргэшил эзэмшүүлэх сургалтанд дэс дараатай хамруулах 2.2.4 Мал амьтнаас хүнд дамжин халдварладаг зооноз өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эрүүлжүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд хүн эмнэлэг, зооноз өвчин судлалын төвтэй нягт хамтран ажиллах 2.2.5 МЭҮН-ийн бичил лабораторийн үйл ажиллагааг жигдрүүлэх, хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх 2.2.6 Лабораторит ажиллагсдын нийгмийн асуудал, хөдөлмөр хамгаалал, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг хангах</p>
		<p>2.3 Мал амьтны гоц</p>	<p>2.3.1 Мал амьтны гоц халдварт өвчний тандалт</p>

		<p>халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх</p>	<p>шинжилгээний ажлыг тогтмолжуулан, чанар үр дүнг сайжруулах</p> <p>2.3.2 Мал амьтны гоц халдварт өвчин гарсан үед авч хэрэгжүүлэх бэлэн байдлын төлөвлөгөө боловсруулан мөрдөх</p> <p>2.3.3 Мал амьтны гоц халдварт өвчнөөс эрт сэрэмжлүүлэх, хариу арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх чадавхийг сайжруулах</p> <p>2.3.4 Мал амьтны гоц халдварт өвчний мэдээ, мэдээллийн шуурхай бэлэн байдлыг хангаж ажиллах нөхцлийг бүрдүүлэх</p>
		<p>2.4 Мал сүргийг гаднын шимэгч хорхойн /эктопаразит/ өвчнөөс эмчлэн сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх</p>	<p>2.4.1 Бог малыг эктопаразитын эсрэг зун, намрын угаалгын арга хэмжээнд бүрэн хамруулах</p> <p>2.4.2 Бог малын төлийг хаврын угаалганд бүрэн хамруулах</p> <p>2.4.3 Мал сүргийг боловсруулалтын арга хэмжээнд хамруулах</p> <p>2.4.4 Гаднын шимэгч хорхойн /эктопаразит/ өвчний эдийн засгийн хор хохирол, угаалга, боловсруулалт арга хэмжээний ач холбогдолыг малчдад сурталчлан таниулах</p> <p>2.4.5 Угаалга, боловсруулалтын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхэд малчид, иргэдийн хүч, оролцоог нэмэгдүүлэх</p> <p>2.4.6 Угаалга, боловсруулалтын эм бэлдмэлийн чанар, хүрэлцээ хангамжийг сайжруулах</p>
		<p>2.5 Мал сүргийг дотнын шимэгч хорхойн /эндопаразит/ өвчнөөс эмчлэн сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх</p>	<p>2.5.1 Төл малыг дотнын шимэгч хорхойн /эндопаразит/ өвчнөөс эмчлэн сэргийлэх туулгалтын арга хэмжээнд хамруулах</p> <p>2.5.2 Том малыг дотнын шимэгч хорхойн /эндопаразит/ өвчнөөс эмчлэн сэргийлэх туулгалтын арга хэмжээнд хамруулах</p> <p>2.5.3 Гэрийн тэжээвэр нохойн туулгалтын арга хэмжээг улирал бүр зохион байгуулан хэрэгжүүлж хэвших</p> <p>2.5.4 Туулгалтын эм бэлдмэлийн хүрэлцээ, хангамжийг сайжруулах</p> <p>2.5.5 Дотнын шимэгч хорхойн /эндопаразит/ өвчний хор уршиг, туулгалтын арга хэмжээний ач холбогдлыг малчид, иргэдэд ухуулан таниулах сургалт, сурталчилгааны ажлыг өргөтгөх</p> <p>2.5.6 Туулгалтын арга хэмжээг зохион байгуулахад ЗДТГ, МЭҮТ, МЭҮН хамтран малчид, мал бүхий иргэдийг идэвхтэй оролцуулах</p>
		<p>2.6 Халдваргүйжүүлэлтийн арга хэмжээг зохион байгуулан хэрэгжүүлэх</p>	<p>2.6.1 Халдваргүйжүүлэх объектод урьдчилсан механик цэвэрлэгээг чанартай хийх, халдваргүйжүүлэлтийн ач холбогдлыг сурталчлан таниулах</p> <p>2.6.2 Халдварт өвчин гарсан буюу сэжиг илэрсэн голомтод зориудын халдваргүйжүүлэлтийг явцын болон эцсийн үе шаттайгаар чанартай гүйцэтгэх</p> <p>2.6.3 Малын хашаа байрыг хавар зусланд гарсны дараа, намар өвөлжөөнд буухын өмнө жилд 2 удаа халдваргүйжүүлж хэвших</p> <p>2.6.4 Бууцыг биотермийн аргаар халдваргүйжүүлэхийн ач холбогдолыг малчдад сурталчлан зааж, зөвлөн дэлгэрүүлэх</p> <p>2.6.5 МЭАЦ-ийн 2 сарын аяныг жил бүр сум орон нутагт засаг захиргаа, байгууллага, аж ахуйн нэгж, малчид иргэдийн оролцоотойгоор өргөн хүрээтэй зохион байгуулан хэвшүүлэх</p> <p>2.6.6 Халдваргүйтгэлийн эм бэлдмэлийн сонголт, хүрэлцээ, хангамжийг сайжруулах</p>
3	<p>Тэргүүлэх зорилт 3: Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг системтэй хөгжүүлэн</p>	<p>3.1 Тариалах талбай авах ургацыг нэмэгдүүлэх</p>	<p>3.1.1 Газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэгч аж ахуйн нэгж, иргэдэд үйл ажиллагаа явуулахад санхүүгийн дэмжлэг үзүүлж, сургалт, сурталчилгаа явуулах, зөвлөгөө өгөх</p> <p>3.1.2 Хүнсний ногооны шинэ сортын үр үйлдвэрлэх дотоодын хэрэгцээг 90% хангах</p>

	<p>бүтээмжийг нэмэгдүүлэх</p>	<p>3.2 Хамгаалалттай хөрсний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх</p>	<p>3.2.1 Хөрсний ялангуяа хүлэмжийн хөрсний үржил шимийг дээшлүүлэн тариалалт, ургацыг нэмэгдүүлэх 3.2.2 Ил талбайн хучлагатай тариаланг нэмэгдүүлэх, усны зарцуулалтыг багасгах 3.2.3 Хөрсний шинжилгээг бүх услалтын системийн талбайд хийлгэх</p>
		<p>3.3 Жимс жимсгэний тариалалт ургацыг нэмэгдүүлэх</p>	<p>3.3.1 Чацаргана болон бусад төрлийн жимс, жимсгэний төвлөрсөн аж ахуй эрхлэх, хөгжүүлэх эрх зүй, эдийн засгийн таатай орчинг орон нутгийн хэмжээнд бүрдүүлэх; 3.3.2. Чацаргана бусад төрлийн жимс, жимсгэнэ тариалах, хураан авах, боловсруулах технологийг боловсронгуй болгох, мэргэжилтний чадавхийг сайжруулах; 3.3.3. Гүзээлзгэний тариаланг хөгжүүлэх санаачилгыг санхүү, хөрөнгө оруулалт, зээлийн бодлогоор дэмжих замаар бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх; 3.3.4 Гүзээлзгэний брэндийг бий болгох, үйлдвэрлэл, нэр төрлийг нэмэгдүүлэх, сурталчилах арга хэмжээ авах</p>
		<p>3.4 Өрхийн тариаланг техникжүүлэх</p>	<p>3.4.1 Өрхийн жижиг /явган/ тракторын хангамж ашиглалтыг сайжруулах 3.4.225-35 морины хүчтэй тракторын хангамжийг нэмэгдүүлж дагалдах хэрэгслээр бүрэн хангах</p>
		<p>3.5 Сумдын ЗДТГ-т газар тариалангийн мэргэжлийн боловсон хүчин ажиллуулах</p>	<p>3.5.1 Сумдын ЗДТГазарт Газар тариалан хариуцсан мэргэжилтнийг тусгай орон тоон дээр ажиллуулах, ажлын хариуцлагыг дээшлүүлэх, сургах</p>
		<p>3.6 ХХАА-н газрын дэргэд Газар тариалангийн технологийн төв байгуулах</p>	<p>3.6.1 Газар тариалангийн технологийн төвд сургалт явуулах, зөвлөгөө өгөх 3.6.2 Шинэ сортын таримлын судалгаа шинжилгээ хийх, туршилт явуулах 3.6.3 Газар тариалангийн салбарт гарсан шинэ технологиудыг үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх</p>
<p>4</p>	<p>Тэргүүлэх зорилт 4: Бэлчээр, усыг хамгаалах, зохистой ашиглах</p>	<p>4.1 Бэлчээрийн ашиглалт, хамгаалалах, нөхөн сэргээх</p>	<p>4.1.1 Бэлчээрийн чанарын үнэлгээг мэргэжлийн байгуулагаар хийнэ. 4.1.2 Малын бэлчээрт хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгогдохоос сэргийлж, газрын нэгдмэл сангийн тайланд оруулах ажлыг ГХБХБГ азартай хамтран зохион байгуулна. 4.1.3 Ашиглагдахгүй байгаа ус, бэлчээрийг отрын бэлчээрээр ашиглуулах нөхцлийг бүрдүүлэх 4.1.4 100 тн нүүрс тутамд 1 га газрыг нөхөн сэргээх, мод тарих ажлыг хийдэг байх</p>
		<p>4.2 Бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулах</p>	<p>4.2.1 Орон нутаг, сум хөгжлийн сан, бусад төсөл хөтөлбөөр бэлчээрийн усан хангамжийг нэмэгдүүлэхэд зориулан инженерийн хийцтэй худаг гаргах, засварлаж бэлчээрийг усжуулна. 4.2.2 Нарны эрчим хүчээр ажилладаг ус өргүүрийг худагт суурилуулан малчдын хөдөлмөр хөнгөвчилнө. 4.2.3 Уул уурхай бүхий сумдуудад отрын болон ус хүрэлцээгүй бэлчээрт уул уурхайн компаниудаар жилд 2-3 худаг гаргуулах</p>
		<p>4.3 Малын тэжээлийн хангамжийг нэмэгдүүлэх</p>	<p>4.3.1. Малын тэжээлийн ургамал тариалах талбай, ургацын хэмжээг нэмэгдүүлнэ. Орон нутагт бололцоотой газруудад хадлан тэжээл бэлтгэх арга хэмжээг зохион байгуулна. Өвөлжилт хаваржилтанд шаардлагатай өвс тэжээлийн тооцоог хийж, сумдад төлөвлөгөө өгч, хэрэгжилтэнд хяналт тавьж ажиллана.</p>
<p>5</p>	<p>Тэргүүлэх зорилт 5: Хүнсний аюулгүй</p>	<p>5.1 Органик /экологийн цэвэр/ хүнсний</p>	<p>5.1.1 Органик хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл эрхлэгч аж ахуйн нэгж, иргэдэд үйл</p>

	<p>байдлыг хангах, хэрэгцээ, хэрэглээ хангамжийг сайжруулах</p>	<p>бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, урамшуулан дэмжих</p>	<p>ажиллагаа явуулахад санхүүгийн дэмжлэг үзүүлж, сургалт, сурталчилгаа явуулах, мэргэжил арга зүйгээр хангах 5.1.2 Хүнсний органик бүтээгдэхүүний шинэ нэр төрлийг бий болгосон, өрсөлдөх чадвар бүхий үйлдвэрийг урамшуулах арга хэлбэрийн талаар судалж, санал боловсруулах.</p>
		<p>5.2 Бэлчээрийн малын мах, сүү, экологийн цэвэр орчинд ургуулсан төмс, хүнсний ногоог шилдэг технологиор боловсруулж, хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих, технологийн тогтвортой байдалд тохирлын үнэлгээ явуулах, тохирлын гэрчилгээ олгоход дэмжлэг үзүүлэх</p>	<p>5.2.1 Аймаг, сум, суурин газруудын хэрэгцээнд тохирсон бага, дунд хүчин чадал бүхий мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах жижиг үйлдвэр, цех байгуулах үүсгэл санаачилга болон энэ чиглэлийн боловсруулах үйлдвэрүүдийг хөрөнгө оруулалтаар үйл ажиллагааг тогтворжуулан дэмжих</p>
		<p>5.3 Өмнөговь брэндийг бий болгох, үйлдвэрлэл, нэр төрлийг нэмэгдүүлэх, сурталчлах арга хэмжээ авах</p>	<p>5.3.1 Өмнөговь брэндийн болон органик бүтээгдэхүүний борлуулалтын сүлжээ-эко маркетинг бий болгох, энэ чиглэлээр зах зээлийн судалгаа явуулж, сурталчлах арга хэмжээ авах</p>
		<p>5.4 Орон нутагт үйлдвэрлэж буй хүнсний бүтээгдэхүүний сав, баглаа боодлыг стандартад нийцүүлэн сайжруулах талаар хувийн хэвшлийнхэнтэй хамтарч ажиллах, дэмжих төсөл хөтөлбөрт хамруулах</p>	<p>5.4.1 Хүнсний бүтээгдэхүүний сав, баглаа боодлын стандарт, техникийн нөхцөл бүтээгдэхүүний чанар аюулгүй байдлын баталгаа хангагдана.</p>
		<p>5.5 мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний анхан шатны боловсруулалт хийдэг мал нядалгааны газрыг Даланзадгад сум болон хүн ам ихээр төвлөрсөн сум сууринд бий болгох</p>	<p>5.5.1. Хөдөө орон нутгийн мал нядлагааны газар, сүү хүлээн авах цэгүүдэд GMP, GHP нэвтрүүлэх сургалтыг холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагуудтай хамтран зохион явуулах нэвтрүүлэхэд мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө өгч ажиллах</p>
		<p>5.6 Нийтийн хоолны үйлчилгээ, хүнсний худалдаа эрхлэгчид, сургууль, цэцэрлэгийн хүүхдийн хоол тэжээл бэлтгэн нийлүүлэгчдийг эрүүл ахуйн зохистой дадал мөрдүүлэх сургалтад хамруулах</p>	<p>5.6.1 Орон нутгийн боловсрол, эрүүл мэндийн байгууллагыг түшиглэн зохистой хооллолт, дасгал хөдөлгөөнийг дэмжих танхим бий болгож, эрүүл хооллолтын талаар сургалт, сурталчилгааг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудтай хамтран зохион байгуулж, мэргэжил арга зүйн зөвлөгөөг өгөх</p>
		<p>5.7 Хөдөөгийн болон сум суурингийн хүн амын ундны усны эх үүсвэрүүдэд шинжилгээ хийлгэх, хүн амын ундны усны хэрэгцээнд тохиромжгүй усыг цэнгэгжүүлэх технологи нэвтрүүлэх</p>	<p>5.7.1 Аймаг орон нутагт ундны усны чанар аюулгүй байдлыг хурдавчилсан аргаар хялбар анхан шатны арга, оношлуур багажаар хангах, тохирсон чанар стандартын технологийг нэвтрүүлэх</p>
<p>6</p>	<p>Тэргүүлэх зорилт 6: Хүний нөөцийн тогтвортой байдлыг хангах</p>	<p>6.1 Хөдөө аж ахуйн боловсон хүчнийг системтэй бэлтгэх</p>	<p>6.1.1. Орон нутгийн тэтгэлэгт хөтөлбөрт малчдын хүүхдийг бүрэн хамруулах 6.1.2. Мэргэжилтнүүдийг давтан болон ажлын байран дээрх сургалтанд хамруулах 6.1.3. Туслах ажилтан, техникч бэлтгэх</p>

			түргэвчилсэн сургалтанд хамруулах
	6.2 Орон нутагт тогтвортой ажиллах нөхцөлөөр хангах		6.2.1. Мэргэжилтэнд судалгаа шинжилгээний ажил хийх боломжоор хангах 6.2.2. Орон нутагт тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх /орон байр, урамшуулал г.м/ 6.2.3. Орон нутагт тогтвортой 5-аас дээш жил ажилласан мэргэжилтэнд тодорхой урамшуулал олгодог болох
	6.3 Малчдын залуу халааг бэлтгэх		6.3.1. Залуу малчдыг дэмжих урамшуулах тогтолцоо бий болгох 6.3.2. Малжуулах арга хэмжээ хэрэгжүүлэх 6.3.3. Малчдад зориулсан мал маллагаа, шинэ тоног төхөөрөмж, шинжлэх ухааны мэдлэг, дадал олгох сургалтыг системтэй зохион байгуулах 6.3.4. Удам залгасан малчин болох сонирхолтой хүүхдийг боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хөнгөлөлттэй хамруулах
	6.4 Тэргүүний малчин, тариаланч, аж ахуй нэгжийн туршлагыг олон нийтэд түгээж алдаршуулан, ажил мэргэжлээрээ бахархах суурийг тавих		6.4.1. Тэргүүний аж ахуй нэгж, малчид, тариаланчидтай хамтран практик сургалтуудыг зохион байгуулна
			6.4.2. Олон нийтийн телевиз, радиотой гэрээ байгуулан тэргүүний арга туршлагын талаар тогтмол нэвтрүүлэг явуулж алдаршуулна.
			6.4.3. Тэргүүний аж ахуй нэгж, иргэдийг үе шаттай урамшуулна.
			6.4.4. ХАА-н салбарын ажилтан, албан хаагч байхын онцлог, давуу тал, ач буяныг олон нийтэд үе шаттай сурталчилж нийгэмд бахархах сэтгэлийг төрүүлнэ
			6.4.5. Ажил мэргэжлээрээ бахархах, өвлүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ
7	Тэргүүлэх зорилт 7: Материаллаг баазыг бэхжүүлэх, техник тоног төхөөрөмжийн хангалтыг сайжруулах	7.1 Ажиллах орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх	7.1.1. Шинээр байгуулагдаж байгаа ажлын байргүй нэгжүүдийг стандартын ажлын байртай болгох 7.1.2. Ажлын байртай нэгжүүдийн урсгал засварын ажлыг хийх, эргэн төлөгдөх нөхцлөөр санхүүжүүлэх
		7.2 Ажлын багаж тоног төхөөрөмж, эм бэлдмэлээр хангах	7.2.1. Мал угаалга, малын тарилга ангилалтын зөөврийн болон байран хашаатай болгох 7.2.2. Шаардлагатай багаж тоног төхөөрөмж, эм бэлдмэл, хамгаалах хувцасаар хангах 7.2.3. Дуудлага үйлчилгээний унаатай болгох
		7.3 Мэргэжлийн удирдлагаар хангах, бодлогоор дэмжих	7.3.1. Мэргэжлийн удирдлагаар хангаж төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх 7.3.2. Төсөл, хөтөлбөр, хөнгөлөлттэй зээл тусламжинд хамруулах

ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН САЛБАРЫГ БЭХЖҮҮЛЭХ ДУНД ХУГАЦААНЫ СТРАТЕГИ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХЭРЭГЖИЛТИЙГ ХЯНАХ, ҮНЭЛЭХ ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮД

Дэд зорилтууд	Шалгуур үзүүлэлтүүд	2015 оны түвшин	2019 онд хүрэх түвшин	2023 онд хүрэх түвшин
Тэргүүлэх зорилт 1: Малын чанар, үүлдэр угсааг сайжруулах, ашиг шимийг нэмэгдүүлэх				
1.1 Мал үржлийн ажил үйлчилгээг зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлэн боловсронгуй болгож ашиг шимийн гарц чанарыг сайжруулж зах зээлд өрсөлдөх чадварын дээшлүүлэх	1.1.1. Мал үржлийн үйлчилгээний анхан шатны нэгжийн үйл ажиллагааны хамрах хүрээ нэмэгдэж үйл ажиллагаа тогтмолжсон байна	Аймгийн хэмжээнд 1 үржлийн үйлчилгээний нэгж байна	Мал үржлийн үйлчилгээний нэгжийн тоо, үйлчилгээний төрөл нэмэгдсэн байна.	Мал үржлийн үйлчилгээний нэгжийн тоо, үйлчилгээний төрөл нэмэгдсэн байна.
	1.1.2. Баталгаажсан үүлдэр, омгийн малын цөм сүргийн аж ахуй хөгжиж, захиалгын дагуу	Цөм сүрэг бүхий өрхүүд өсвөр хээлтүүлэгч бойжуулж байна.	Өсвөр хээлтүүлэгчийг мэргэжилтний зөлөөгөөр сонгон	Хээлтүүлэгч мал 100% мэргэжилтний мэдэлд ирсэн байна.

	өсвөр хээлтүүлэгч бэлтгэн нийлүүлдэг болсон байна		бойжуулна.	
	1.1.3. Бог малын хээлтүүлэгчийг мэргэжлийн ангид ялган суурилдаг болсон байна. Өрх бүр дээр үржлийн ажлын бүртгэл хөтлөгддөг болно.	Энэ ажил хийгдэхгүй байгаа	Аймгийн нийт богийн хээлтүүлэгчийн 40%-ийг ялган суурилдаг болсон байна.	100% ялган суурилдаг болсон байна.
	1.1.4. Бүс нутагтаа тохирсон малын төрөл хоорондын болон сургийн оновчтой бүтэцтэй болж малыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулан малчдын орлого нэмэгдсэн байна.	Судалгаа хийгдэж байна.	Судалгааны дүнг малчдад 100% суртачлан таниулсан байна.	Малчид мал аж ахуйн үйлдвэрлэлдээ 80% нэвтрүүлсэн байна.
1.2 Шинжлэх ухааны ололтыг мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх	1.2.1. Зохиомол хээлтүүлгийн хамрах хүрээ төрөл нэмэгдсэн байна.	Жилд 5-8 өрхийн мах, сүүний 30-50 үнээ, сүүний ямаа, махны хонинд 50-100толгой малд хийгдэж байна.	Сүүний үхэр үржүүлдэг өрхийн 15-20%, махны хонь, сүүний ямааны аж ахуйн малд хийсэн байна.	Сүүний үхэр үржүүлэгч иргэн, аж ахуй нэгжийн 80%-д зохиомол хээлтүүлэг хийдэг болсон байна.
	1.2.2. Малчин өрхийн эдийн засгийн сонирхол дээр тулгуурлан түргэн өсөлттэй махны чиглэлийн аж ахуйг хөгжүүлсэн байна.	Судалгааны ажил хийгдэж байна.	Түргэн өсөлттэй мал бордох аж ахуй байгуулсан байна.	Түргэн өсөлттэй аж ахуй эрхлэх иргэд нэмэгдэж өөрийн аймгийн зах зээлийн махны хэрэгцээг 90% хангана.
	1.2.3. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцэх дэвшилтэт технологийг өргөнөөр нэвтрүүлсэн байна. /нар салхины эрчим хүчээр ажилладаг тоног төхөөрөмжүүд, цахилгаан хайч, автомат саалтуур г.м/	Нарны эрчим хүчээр ус өргөх төхөөрөмж суурилуулагдаж байна. Цахилгаан хайчны туршилт хийгдэж байна.	Ус өргөх төхөөрөмж үргэлжүүлэн суурилуулна. Хонь, тэмээний 30%-ийг цахилгаан хайчаар хяргадаг болсон байна. Бусад хөдөлмөр хөнгөвчлөх төхөөрөмжийн судалгаа хийсэн байна.	Хонь, тэмээний 80%-ийг цахилгаан хайчаар хяргадаг болсон байна. Бусад хөдөлмөр хөнгөвчлөх төхөөрөмж нэвтрүүлсэн байна.
1.3 Цаг уурын өөрчлөлтөд дасан зохицсон эрсдэл даах чадвартай мал аж ахуйг хөгжүүлэх замаар мал аж ахуйн эрсдэлийг бууруулах	1.3.1. Газар тариаланд түшиглэсэн жижиг тэжээлийн цех байгуулсан байна.	Тэжээлийн ургамал 40 га-д тариалж 345 тн ургац авсан. Жижиг тэжээлийн цех байгуулахыг бодлогоор дэмжинэ	Жижиг тэжээлийн цех байгуулах боломжтой газруудад цех байгуулсан байна.	Цехийн үйл ажиллагааг тогтмолжуулсан байна.
	1.3.2. Өндөр ашиг шимт нэг төрлийн мал дагнан үржүүлэх, хагас суурин маллагаатай аж ахуй, мал бордох аж ахуй хөгжсөн байна.	Судалгааны ажил хийгдэж байна. Хагас суурин маллагаатай саалийн үхэр үржүүлэгдэж байна. /400 гаран толгой/	Зорилтод зах зээлд зориулан нэг төрлийн мал дагнан өсгөх боломжийг талаар малчдад	Нэг төрлийн мал дагнан өсгөх, мал бордох боломжтой бүс нутагт хэрэгжүүлсэн байна.

			сургалт хийсэн байна.	
	1.3.3. Нийт үхэр сүрэг, цөм сүргийн мал, хээлтүүлэгч малыг ээмэглэн бүртгэлийн системд оруулсан байна.	74.0 мян.толгой	102.5 мян.толгой	Нийт хээлтүүлэгч, цөм сүргийн малыг 100% хамруулна.
1.4 Мал, малын гаралтай түүхий эдийн бэлтгэл, борлуулалтын оновчтой тогтолцоог хөгжүүлэх түүхий эдийн чанарыг сайжруулах	1.4.1 Мал аж ахуйг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах талаар малчид бүрэн мэдлэгтэй болсон байна.	Мал аж ахуйг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах, малчдын орлогыг нэмэгдүүлэх талаар сургалтын хөтөлбөр гарын авлага бэлтгэнэ	Нийт малчдад сургалт хийгдсэн байна.	Малчид мал аж ахуйн үйлдвэрлэлдээ нэвтрүүлсэн байна. Малчдын орлого нэмэгдэж мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд ахиц гарсан байна.
	1.4.2. Малын гаралтай түүхий эдэд анхан шатны тордолт, ангилалт хийдэг болж бүтээгдэхүүний зах зээлийн үнэлэмжийг нэмэгдүүлсэн байна.	Малын гаралтай түүхий эдэд анхан шатны ангилалт тордолт хийгдэхгүй байна	Түүхий эдийн ангилагчийн сургалтыг тогтмол зохион байгуулж ангилагчтай болсон байна. Малчдад түүхий эд ангилахын давуу талыг таниулсан байна	Малын гаралтай бүх төрлийн түүхий эдийг ангилдаг болсон байна.
	1.4.3. Мал аж ахуйн хоршоог хөгжүүлэх замаар түүхий эд бэлтгэл, борлуулалтын тогтолцоог хөгжүүлэх, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжтой болсон байна.	Малчдын хоршоо бэхжиж үндсэн үйл ажиллагаагаа явуулж чадахгүй байна.	Нэг баг нэг хоршоо уриаг хэрэгжүүлж малчдын хоршооны давуу талыг малчдад ойлгуулан таниулсан байна.	Түүхий эд ченжийн гараар дамжихгүй, хоршоо хөгжинө, малчдын орлого нэмэгдсэн байна.
1.5 Малчин өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх, нийгмийн хамгааллыг сайжруулах, мэдээллээр хангах, сургах	1.5.1. Малчин өрх, малчдын бүлэг нь орлогоо нэмэгдүүлэх туслах аж ахуй хөгжүүлэх, аялал жуулчлал, газар тариалан эрхлэх боломжийг нэмэгдүүлсэн байна.	Малчдад туслах аж ахуй хөгжүүлэх, орлогоо нэмэгдүүлэх, төрөлжсөн хоршоо байгуулах талаар сургалтыг зохион байгуулна.	Малчдын бүлэг, нөхөрлөл нь хөдөлмөрөө хорших зохион байгуулалтын оновчтой бүтцэд орсон байна.	Малчдын хоршооны үйл ажиллагаа тогтворжиж санхүүгийн хувьд бэхжин малчдын орлого нэмэгдсэн байна.
	1.5.2. Мал аж ахуй эрхлэгчдэд төрөл бүрийн сургалтыг үе шаттай зохион байгуулах /мал маллагаа, малын чанар үүлдэр угсаа сайжруулах, бэлчээр ашиглалт, тэжээлийн ургамал, туслах аж ахуй г.м/	Боршур гарган тарааж байгаа ба МЭҮТ-аар дамжуулан малчдад мэдээлэл хүргэж байна.	Малчдыг шат дараатай сургалтанд хамруулах төлөвлөгөө, сургалтын хөтөлбөртэй болсон байна.	Хөтөлбөрийн дагуу малчдын 50%-д үе шаттай сургалтыг зохион байгуулсан байна.
	1.5.3. Малчдын нийгмийн хамгааллын асуудлыг сайжруулах	Малчдын хоршоо байгуулагдаж байна.	Хоршоогоор дамжуулан малчдын нийгмийн хамгааллыг сайжруулах, малчны хөдөлмөрийг	

			механикжуулах, хөдөлмөрөө хорших боломжийг бүрдүүлнэ.	
Тэргүүлэх зорилт 2: Мал сүргийг эрүүлжүүлэх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний чанар, хүртээмжийг дээшлүүлэх				
2.1 Мал сүргийг халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эрүүлжүүлэх арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх	Төлөвлөгөө /малын тоо/	531.8	650.0-750.0	750.0- 800.0
	Гүйцэтгэл /малын тоо/	519.9	650.0-оос доошгүй	750.0-аас доошгүй
	Хэрэгжилт /хувь/	97.7	98.5	99.0-100
	Халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний үйлчилгээний хөлс олголт /сая.төг/	122.25	425.0-525.0	550.0-650.0
	Өвчилсэн мал амьтны тоо	62	5-10% бууруулна	50% хүртэл бууруулна
	Эзлэх хувь	0.003	0.002	0.001
	2.2 Лабораторийн үзлэг, оношлогоо, шинжилгээний чадавхи, чанар үр дүнг сайжруулах	Бруцеллэзийн шинжилгээний төлөвлөгөө /малын тоо/	6000	9000-9500
Гүйцэтгэл /малын тоо/		6000	9500	12000-15000
Хэрэгжилт /хувь/		100	100	100
Халдварлалтын хувь		0.03	0.02	0.0
Сүрьеэгийн шинжилгээний төлөвлөгөө /малын тоо/		200	200	200
Хэрэгжилт /хувь/		100	100	100
Халдварлалтын хувь		0	0	0
Ямын шинжилгээний төлөвлөгөө /малын тоо/		400	400	200
Хэрэгжилт /хувь/		100	100	100
Халдварлалтын хувь		0	0	0
Үйл ажиллагаа жигдэрсэн МЭҮН-ийн бичил лабораторийн тоо		8	15	20
Мэргэжил дээшлүүлсэн, нарийн мэргэшсэн мэргэжилтний тоо	33	35	40	
2.3 Мал амьтны гоц халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх	Тандалт шинжилгээнд хамрагдсан малын тоо	225	200-500	500-1000
	Шинжилгээгээр эерэг урвал үзүүлсэн малын тоо	0	0	0
	Бэлэн байдлын төлөвлөгөөтэй МЭҮТасаг /тоо/	1	15	15
	Бэлэн байдлын төлөвлөгөөтэй МЭҮНэгж /тоо/	1	20	30
2.4 Мал сүргийг гаднын шимэгч хорхойн /эктопаразит/ өвчнөөс эмчлэн сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх	Угаалганд хамруулах малын тоо /төлөвлөгөөгөөр/	260.0	380.0-500.0	400.0-600.0
	Хэрэгжилт /хувь/	99.5	99.5	100
	Боловсруулалтанд хамруулах малын тоо /төлөвлөгөөгөөр/	367.0	370.0-400.0	420.0-500.0
	Хэрэгжилт /хувь/	109	100	100
	Эктопаразитаар өвчилсэн малын тоо	9659	15-20% бууруулна	40% хүртэл бууруулна
	Эзлэх хувь	0.65	0.4	0.2
2.5 Мал сүргийг дотнын шимэгч	Туулгалтанд хамруулах малын тоо /төлөвлөгөөгөөр/	3.0	100.0-150.0	150.0-200.0

хорхойн /эндопаразит/ өвчнөөс эмчлэн сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх	Хэрэгжилт /хувь/ Туулгалтанд хамруулах нохойн тоо /төлөвлөгөөгөөр/	95 3.3	98 4.0-4.5	100.0 4.0-4.5
	Хэрэгжилт /хувь/ Эзлэх хувь	92.8 0.01	95-98 0.1	100.0 0
	Халдваргүйжүүлэлтэнд хамруулах нийт талбай /м²/	310.0	350,0-450,0	450,0-500,0
	Хэрэгжилт хувь	138.6	100	100
2.6 Халдваргүйжүүлэлтийн арга хэмжээг зохион байгуулан хэрэгжүүлэх	Халдваргүйжүүлсэн малын хашаа, хороо, бууц, өвөлжөө /тоо/	933	Бүх хашааны 50-75-аас доошгүй %	Бүх хашааны 90 хүртэл %
	Эзлэх хувь	20.1	50-75%	75-90%
	Тэргүүлэх зорилт 3: Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг системтэй хөгжүүлэн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх			
3.1 Тариалах талбай авах ургацыг нэмэгдүүлэх	Тариаланчдын тоо, тариалах талбай авах ургац нэмэгдсэн байна Хүнсний ногооны шинэ сортын үр үйлдвэрлэх хэмжээ нэмэгдсэн байх	ногоочдын тоо 1300 тарьсан талбай 200 га Ургац 2000 тн	ногоочдын тоо 1500 тарьсан талбай 250 га Ургац 2600 тн	ногоочдын тоо 2000 тарьсан талбай 300 га Ургац 3000 тн
3.2 Хамгаалалттай хөрсний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх	Хүлэмжийн тоо тариалсан талбай ургац нэмэгдсэн байна. Хучлагатай тариалсан талбай болон дуслын усалгааны системийн тоо нэмэгдсэн байх	хүлэмж тоо 190ш тарьсан талбай 15880 м.кв дуслын системийн тоо 90ш	хүлэмж тоо 220ш тарьсан талбай 17000 м.кв дуслын системийн тоо 110ш	хүлэмж тоо 250ш тарьсан талбай 20000м.кв дуслын системийн тоо 150ш
3.3 Жимс жимсгэний тариалалт ургацыг нэмэгдүүлэх	Чацаргана бусад төрлийн жимс, жимсгэнэ тариалах, төрөл, тарьсан талбай ургац нэмэгдсэн байна Гүзээлзгэнэ болон бусад жимс жимсгэний тариаланг хөгжүүлэх аж ахуйн нэгж иргэдэд санхүү, хөрөнгө оруулалт, зээлийн бодлогоор дэмжлэг үзүүлсэн байх	тарьсан талбай 22 ургац 5тн тариалж байгаа төрөл 5	тарьсан талбай 45 ургац 122 тн тариалж байгаа төрөл 10	тарьсан талбай 80 ургац 210 тн тариалж байгаа төрөл 15
3.4 Өрхийн тариаланг техникжүүлэх	Өрхийн хэмжээнд ашиглаж байгаа мотоблок болон 25-35 морины хүчтэй тракторын тоо нэмэгдсэн байна. Трактор бүрт 2-4 төрлийн дагалдах хэрэгслийг бүрдүүлсэн байна.	мотоблок 30 25м.хүчтэй трактор 40 анжисаас бусад дагалдах хэрэгсэл нь 3	мотоблок 50 25м.хүчтэй трактор 60 анжисаас бусад дагалдах хэрэгсэл нь 30	мотоблок 100 25м.хүчтэй трактор 80 анжисаас бусад дагалдах хэрэгсэл нь 80
3.5 Сумдын ЗДТГ-т газар тариалангийн мэргэжлийн боловсон хүчин ажиллуулах	Сумдын ЗДТГазарт Газар тариалан хариуцсан мэргэжилтнийг тусгай орон тоон дээр ажиллуулах, ажлын хариуцлагыг дээшлүүлэх Мэргэжилтнүүдийг сургаж дадлагажуулах	МАН-н мэргэжилтэн энэ ажлыг хамт хийж байгаа	сум бүрт Газар тариалан хариуцсан орон тоог бий болгож ажиллуулах, сургах дадлагажуулах	сум бүрт Газар тариалан хариуцсан мэргэжлийн боловсон хүчнээр хангах
3.6 ХХАА-н газрын дэргэд Газар тариалангийн технологийн төв байгуулах	Газар тариалангийн технологийн төвд сургалт явуулах, зөвлөгөө өгөх Шинэ сортын	Төв байхгүй. Аймгийн ерөнхий агрономч энэ ажлуудыг багахан хэмжээнд гүйцэтгэж байна	ХХААГ-ын дэргэд Газар тариалангийн технологийн төв байгуулах,	Газар тариалангийн технологийн төвийн үйл ажиллагааг

	таримлын судалгаа шинжилгээ хийх, туршилт явуулах Газар тариалангийн салбарт гарсан шинэ технологиудыг үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх		мэргэжлийн 2-3 хүнийг үндсэн ажилтнаар ажиллуулах	өргөтгөн судалгаа шинжилгээ явуулдаг, сургалт зохион байгуулах 2 алба ажиллуулах
--	--	--	---	--

Тэргүүлэх зорилт 4: Бэлчээр, усыг хамгаалах, зохистой ашиглах

4.1 Бэлчээрийн ашиглалт, хамгаалалах, нөхөн сэргээх	Бэлчээрийн чанарын үнэлгээг мэргэжлийн байгуулагаар хийнэ. Малын бэлчээрт хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгогдохоос сэргийлж, газрын нэгдмэл сангийн тайланд оруулах ажлыг ГХБХБГазартай хамтран зохион байгуулна.			Бэлчээрийн төлөв байдлын үнэлгээний зардал 500 сая төгрөг
---	---	--	--	--

4.2 Бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулах	Орон нутаг, сум хөгжлийн сан, бусад төсөл хөтөлбөөр бэлчээрийн усан хангамжийг нэмэгдүүлэхэд зориулан инженерийн хийцтэй худаг гаргаж бэлчээрийг усжуулна. Нарны эрчим хүчээр ажилладаг ус өргүүрийг худагт суурилуулан малчдын хөдөлмөр хөнгөвчилнө.	Бэлчээрт 4433 худагтай Бэлчээр усжуулалтын хувь 43,6 % хүрнэ. Бэлчээрт шинээр инженерийн хийцтэй 15 худаг шинээр гаргаж, Нарны эрчим хүчээр ажилладаг ус өргүүрийг 29 ИХХудаг т суурилуулна.	Бэлчээрийн 4580 худагтай болж Бэлчээр усжуулалтын хувь 45,0 % хүрнэ. Бэлчээрт жил бүр шинээр инженерийн хийцтэй 15 худаг шинээр гаргаж, Нарны эрчим хүчээр ажилладаг ус өргүүрийг 15 ИХХудаг т суурилуулна. Газрын доорх усны хайгуул судалгааны ажлыг 50-60 цэгт явуулна.	Бэлчээрийн 4800 худагтай болж Бэлчээр усжуулалтын хувь 48,0 % хүрнэ. Бэлчээрт жил бүр шинээр инженерийн хийцтэй 15 худаг шинээр гаргаж, Нарны эрчим хүчээр ажилладаг ус өргүүрийг 15 ИХХудаг т суурилуулна. Газрын доорх усны хайгуул судалгааны ажлыг 50-60 цэгт явуулна.
---	---	---	---	---

4.3 Малын тэжээлийн хангамжийг нэмэгдүүлэх	Малын тэжээлийн ургамал тариалах талбай, ургацын хэмжээг нэмэгдүүлнэ. Орон нутагт бололцоотой газруудад хадлан тэжээл бэлтгэх арга хэмжээг зохион байгуулна. Өвөлжилт хаваржилтанд шаардлагатай өвс тэжээлийн тооцоог хийж, сумдад төлөвлөгөө өгч, хэрэгжилтэнд хяналт тавьж ажиллана.	40 га -гаас дээш талбайд тарьж, 350 тн –с дээш ургац авах Аймгийн Засаг даргын нөөцөд 140 тн өвс, 50 тн тэжээл нөөцлөх Сумын засаг даргын нөөцөд 50 тн өвс, 30 тн тэжээл нөөцлөх	60 га -гаас дээш талбайд тарьж, 600 тн –с дээш ургац авах Аймгийн Засаг даргын нөөцөд 140 тн өвс, 50 тн тэжээл нөөцлөх Сумын засаг даргын нөөцөд 50 тн өвс, 30 тн тэжээл нөөцлөх	80 га -гаас дээш талбайд тарьж, 1000 тн –с дээш ургац авах Аймгийн Засаг даргын нөөцөд 140 тн өвс, 50 тн тэжээл нөөцлөх Сумын засаг даргын нөөцөд 50 тн өвс, 30 тн тэжээл нөөцлөх
--	--	--	--	---

Тэргүүлэх зорилт 5: Хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, хэрэгцээ, хэрэглээ хангамжийг сайжруулах

5.1 Органик /экологийн цэвэр/ хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, урамшуулан дэмжих	Органик хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний талаархи мэдлэг нэмэгдэж, үйлдвэрлэл өссөн байна.	Органик бүтээгдэхүүний талаар сурталчилан таниулах үйлдвэрлэгчийг нэмэгдүүлсэн байна.	Органик хүнсний үндэсний хөтөлбөр батлагдаж, аймгийн дэд	Органик бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл хөгжсөн орон нутагт үйлдвэрлэж буй
---	---	---	--	--

			хөтөлбөрийг батлуулсан байна.	нийт бүтээгдэхүүний 20-доошгүй хувийг органик бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг болсон байна.
5.2 Бэлчээрийн малын мах, сүү, экологийн цэвэр орчинд ургуулсан төмс, хүнсний ногоог шилдэг технологиор боловсруулж, хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих, технологийн тогтвортой байдалд тохирлын үнэлгээ явуулах, тохирлын гэрчилгээ олгоход дэмжлэг үзүүлэх	Мах, сүү, экологийн цэвэр бүтээгдэхүүний боловсруулах, тээвэрлэх, хадгалах аж ахуйн нэгжүүдэд тавих стандарт, техникийн нөхцлийн орчин үеийн шаардлагад нийцсэн байна. Хүнсний бүтээгдэхүүний чанар аюулгүй байдлын үнэлгээ хийгдэж эрүүл ахуйн баталгаа хангагдсан бүтээгдэхүүний тоо нэмэгдсэн байна.	Орон нутагт үйлдвэрлэж буй нэг бүтээгдэхүүнд “Үндэсний тохирлын тэмдэг” хэрэглэх эрх олгосон байна.	“Үндэсний тохирлын тэмдэг” хэрэглэх эрх 4 аж ахуй нэгжийн үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүнд олгосон байна.	“Үндэсний тохирлын тэмдэг” хэрэглэх эрх 8-с доошгүй нэгжийн үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүнд олгож баталгаажсан бүтээгдэхүүн нэмэгдсэн байна.
5.3 Өмнөговь брэндийг бий болгох, сурталчилах арга хэмжээ авах	Өмнөговьд үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний нэр хүнд өсч, өрсөлдөх чадвар сайжирна. Органик хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчийн тоо нэмэгдсэн байна.	Брэнд бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчид санхүүгийн дэмжлэг үзүүлж бүтээгдэхүүний тоо нэмэгдсэн байна.	Орон нутгийн нутагт үйлдвэрлэж буй брэнд бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл нь хүнсний салбарын нийт үйлдвэрлэлийн 5-с доошгүй хувийг үйлдвэрлэдэг болсон байна.	Брэнд бүтээгдэхүүн орон нутгийн хүнсний зах зээлийн 10 хүртэл хувийг үйлдвэрлэдэг болсон байна.
5.4 Орон нутагт үйлдвэрлэж буй хүнсний бүтээгдэхүүний сав, баглаа боодлыг стандартад нийцүүлэн сайжруулах талаар хувийн хэвшлийнхэнтэй хамтарч ажиллах, дэмжих төсөл хөтөлбөрт хамруулах	Хүнстэй харьцах гадаргуу, хүнсний сав баглаа боодлын материалын эрүүл ахуй сайжирч, хүнсний бүтээгдэхүүний чанар аюулгүй байдлын баталгаа хангагдана.	Сав баглаа боодлыг стандартад нийцүүлэн сайжруулах талаар ирүүлсэн 1-2 төслийг дэмжсэн байна.	Орон нутагт үйлдвэрлэх бүтээгдэхүүний 20 хувийг эко баглаа боодолтой болгосон байна	Орон нутагт үйлдвэрлэх бүтээгдэхүүний 50 хүртэл хувийг эко баглаа боодолтой болгосон байна
5.5 мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний анхан шатны боловсруулалт хийдэг мал нядалгааны газрыг Даланзадгад сум болон хүн ам ихээр төвлөрсөн сум сууринд бий болгох	Эрүүл ахуйн зохистой дадал нэвтрүүлсэн, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний анхан шатны боловсруулалт хийдэг аж ахуйн нэгжүүдийг бодлогоор дэмжин бий болсон байна.	Даланзадгад суманд мал нядалгааны цэгтэй болох ажлыг эхлүүлж шийдвэрлэсэн байна.	Хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлэх махны 30 хувийг үйлдвэрийн аргаар боловсруулсан байна.	Хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлэх махны 80 хувийг үйлдвэрийн аргаар боловсруулсан байна.
5.6 Нийтийн хоолны үйлчилгээ, хүнсний худалдаа эрхлэгчид, сургууль, цэцэрлэгийн хүүхдийн хоол тэжээл бэлтгэн нийлүүлэгчдийг эрүүл ахуйн зохистой дадал	Нийтийн хоолны үйлчилгээ, хүнсний худалдаа эрхлэгчид, сургууль, цэцэрлэгийн хүүхдийн хоол тэжээл бэлтгэн нийлүүлэгчдийн үйл ажиллагаанд эрүүл	Нийтийн хоол үйлдвэрлэлийн салбарын мэргэжилтэн тогооч нарын ур чадварыг нэмэгдүүлэх сургалтыг 1 удаа зохион байгуулсан	Орон нутгийн боловсрол, эрүүл мэндийн байгууллагыг түшиглэн зохистой хооллолтыг дэмжих танхим	сувиллын хоолны газар, сургалтын танхим сум тус бүрт 1-ээс доошгүй байгуулагдан, тогтмол сургалт

мөрдүүлэх сургалтад хамруулах	ахуйн зохистой дадал нэвтэрч, хүнсний аюулгүй байдлын баталгаа хангагдана.	байна.	бий болгож, эрүүл хооллолтын талаар сургалт явуулж, хүн амын хооллолтын талаархи мэдлэг дээшлэнэ.	явуулдаг болсон байна.
5.7 Хөдөөгийн болон сум суурингийн хүн амын ундны усны эх үүсвэрүүдэд шинжилгээ хийлгэх, хүн амын ундны усны хэрэгцээнд тохиромжгүй усыг цэнгэгжүүлэх технологи нэвтрүүлэх	Ундны усны зохистой хэрэглээг бий болгох, хөдөө орон нутаг дахь цэнгэг усны эх үүсвэрийг паспортжуулах, хяналтын бүс тогтоох арга хэмжээг шат дараалалтай авч хэрэгжүүлсэн байна.	Суурин газрын ус хангамжийн тогтолцоонд усны аюулгүй байдлын төлөвлөгөөг нэвтрүүлэх, усны аюулгүй байдлын төлөвлөгөөний баг бүрдүүлж, төлөвлөгөө боловсруулсан байна.	Шаардлага хангахгүй ундны усны эх үүсвэрийн 20-30 хувьд тохиромжтой цэнгэгжүүлэх төхөөрөмжийг суурилуулсан байна.	Шаардлага хангахгүй ундны усны эх үүсвэрийн 50 хүртэл хувьд тохиромжтой цэнгэгжүүлэх төхөөрөмжийг суурилуулсан байна.
Тэргүүлэх зорилт 6: Хүний нөөцийн тогтвортой байдлыг хангах				
6.1 Хөдөө аж ахуйн боловсон хүчнийг системтэй бэлтгэх	6.1.1. Орон нутгийн тэтгэлэгт хөтөлбөрт малчдын хүүхдийг бүрэн хамруулах	Орон нутгийн тэтгэлэгээр МАА-н мэргэжлээр 17 хүүхэд сурч байна	30 хүртэл хүүхэд сургана	Хөдөө аж ахуйн боловсон хүчин 90% хангагдсан байна.
	6.1.2. Мэргэжилтнүүдийг давтан болон ажлын байран дээрх сургалтанд хамруулах	МЭҮТ-ийн 30, МЭҮН-ийн 29, ХХААГ-ын 10 мэргэжилтэн сургалтанд хамрагдан ажиллаж байна./69/	75-80	80-90
	6.1.3. Туслах ажилтан, техникч бэлтгэх түргэвчилсэн сургалтанд хамруулах	Зохиомол хээлтүүлгийн болон мал эмнэлгийн техникчээр бэлтгэгдсэн 32	60	Техникчээр 80% хангагдсан байна.
6.2 Орон нутагт тогтвортой ажиллах нөхцөлөөр хангах	6.2.1. Мэргэжилтэнд судалгааны шинжилгээний ажил хийх боломжоор хангах	Докторантурт-1	Магистрт-5	Магистрт-8 Докторт-3
	6.2.2. Орон нутагт тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх /орон байр, урамшуулал г.м/	Одоогийн байдлаар түрээсийн байраар хангадаг орон байраар хангасан.	8-10	10-15
	6.2.3. Орон нутагт тогтвортой 5-аас дээш жил ажилласан мэргэжилтэнд тодорхой урамшуулал олгодог болох	Олгож хэвшээгүй байна	Урамшуулал олгодог болох аймгийн эрх зүйн баримт бичигтэй болно	Мэргэжилтнүүд урамшуулалд хамрагдаж хэвшсэн байна.
Тэргүүлэх зорилт 7: Материаллаг баазыг бэхжүүлэх, техник тоног төхөөрөмжийн хангалтыг сайжруулах				
7.1 Ажиллах орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх	7.1.1. Ажлын байргүй нэгжүүд стандартын ажлын байртай болсон байна	Ажлын байртай-17 Ажлын байргүй-13	Ажлын байр-3	Ажлын байр-10
	7.1.2. Ажлын байртай нэгжүүдийн урсгал засварын ажлыг хийсэн байна.	Шинээр байр барьсан-3, засвар хийсэн-5, засварлаагүй-9 байна.	Урсгал засвар-4	Урсгал засвар-5
7.2 Ажлын багаж тоног	7.2.1. Мал угаалга,	Зөөврийн ванн-3,	Зөөврийн ванн-	Зөөврийн ванн-

төхөөрөмж, эм бэлдмэлээр хангах	малын тарилга ангилалтын зөөврийн болон байран хашаатай болгох	зөөврийн хашаа-10, суурин ванн- байна.	5 Зөөврийн хашаа-5	7 Зөөврийн хашаа-15
	7.2.2. Шаардлагатай багаж тоног төхөөрөмж, эм бэлдмэл, хамгаалах хувцасаар хангах	Монгол мал хөтөлбөрөөр 2011 онд сумдын тасгууд, үйлчилгээний нэгжүүдэд багаж хэрэгсэл хамгаалах хэрэгслийн хангалт өгсөн. Ихэнх шаардлагатай багаж тоног төхөөрөмж нь хуучирсан	Хамгаалах хувцас хэрэгсэл-30 Мэс заслын багаж ком-30 Бичил лабораторийн багаж тоног төхөөрөмж-12 Ариутгал, халдваргүйжүүлэлтийн тоног төхөөрөмж- 15	Лабораторийн багаж тоног төхөөрөмж-18 Ариутгал, халдваргүйжүүлэлтийн тоног төхөөрөмж- 15 Эм бэлдмэл
	7.2.3. Дуудлага үйлчилгээний унаатай болгох	Бүх тасаг фермер машинтай, машинтай-20, мотоциклтой-4, унаагүй-6 нэгж байна.	6	4
7.3 Мэргэжлийн удирдлагаар хангах, бодлогоор дэмжих	7.3.1. Мэргэжлийн удирдлагаар хангаж төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх	ХХААГ, МЭҮТ, МЭҮҮН-д гурвалсан гэрээ байгуулсан.	ХХААГ, Сумдын Засаг дарга, МЭҮТасагтай гурвалсан гэрээ байгуулан ажиллах	ХХААГ, Сумдын Засаг дарга, МЭҮТасагтай гурвалсан гэрээ байгуулан ажиллах, гэрээний оновчтой хэлбэрийг сонгох
	7.3.2. Төсөл, хөтөлбөр, хөнгөлөлттэй зээл тусламжинд хамруулах	Баяндалай, Сэврэй сумдад ШУТТөсөл хэрэгжиж байна. Санхүүгийн хувьд төсөл, хөтөлбөрт хамрагдсан газар байхгүй байна.	ОНХСан, СХСан, төсөл хөтөлбөрт 10 хүртэлх нэгжийг хамруулна.	ОНХСан, СХСан, төсөл хөтөлбөрт 20 хүртэлх нэгжийг хамруулна.